

ШЫН

НИИТИЛЭЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 76 (17405)

2007 чылдың
ИЮЛЬ 3,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.30.
Садар өртөө 4 рубль.

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазында

Кадыкшыл — чугула айтырыг

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының Социал политика болгаш кадык камгалал талазы-биле комитетинге (даргазы З.Н. Сат) «Республиканың эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң эмчи хандырылганының шынары болгаш акшаландырыышкын байдалы» деп темага «төгерик стол» болуп эрткен. Аңаа депутаттардан аңгыда Чазак даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак, Республиканың Кадык камгалал яамызының сайыды Д.А.Ооржак, кадык камгалал черлериниң адыр аайы-биле удуртукчулары, кожууннар эмнелгелериниң кол эмчилери, чамдык кожуун чагыргаларының даргалары олурушкан.

«Төгерик столга» Чазак Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак бодунуң чугаазына «Кадыкшыл» национал төлевилелдин республикада боттандырып турарының байдалына болгаш дарый чорудар сорулгаларга доктааган. Ылаңгыя акшаландырыышкын айтырынга тодаргай хыналданы тургузарын, кадык камгалал албаннарының адыр аайы-биле удуртукчуларының ролюнга хамаарыштыр сорулгаларны демдеглээн.

Кадык камгалал яамызының сайыды Александр Ооржак бодунуң илеткелинге кадык камгалал албан черлерин чаңгыс каналдыг акшаландырыышкын системазының четпес талаларына болгаш кол сорулгаларга доктааган.

Албан эмчи камгалалының Тыва салбырының күүсекчи директору Тамара Первухина, «Капитал» ХАН-ның төлээзи Ольга Шпинькова, Социал политика болгаш кадык камгалал талазы-биле комитетиниң даргазының оралакчызы Шолбан Чооду кыска дыңнадыгларны кылганнар. Илет-

келдерге хамаарыштыр саналдарны Республиканың №1 эмнелгезиниң кол эмчизи Аяс Маады, Кызыл хоорайның «Хоорай поликлиниказы» МКА-ның кол бухгалтери Валентина Сатаева, Чаа-Хол ТКЭ-ден Лидия Даржай, Би-Хем кожуун чагырганының даргазы Валерий Гончаров, Кызыл кожуун чагырганының даргазы Сергей Ондар, Эрзин кожуун чагырганының даргазы Байыр Дамдын санал-аналдары-биле солушканнар.

Ниитизи-биле «төгерик стол» ажык байдалга эрткен болгаш кадык камгалал айтырыгларын шийттирлээриниң чугула айтырыгларын ханызы-биле сайгарып көргөн. Кирип турар сүмелериниң аразында ылаңгыя Тес-Хем, Овиор, Чөөн-Хемчик кожууннарга чаа эмнелгелер тудары Кызыл-Мажалыкка поликлиника тударының айтырыгы база кирген. «Төгерик стол» кончуг ажыктыг болган дээрзин ооң киржикчилери демдеглээн.

Алдын-оол МОНГУШ,
Хоойлужудулга палатазының
парлалга албаны.

«Мак-2007» операция

«ТОЙОТАДАН» ГАШИШ ТЫПКАН

2007 чылдың май айдан бээр «Мак-2007» деп ведомстволар аразының комплекстиг оперативтиг-профилактиктиг операциязы чоруп турар.

Россияның Айыыл чок чорук федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң ажылдакчылары Россияның Наркотиктер саарылгазы контролдьаар талазы-биле федералдыг албан-биле кады дүрген истелге хемчеглерин чорудуп тургаш, бо чылдың июль 12-де Кызыл хоорайга «Тойота-Премью» автомашинаны хынал көөрге, үнүштен кылган 257,9 грамм деңзилиг наркотиктиг бүдүрөл тывылган, ону хавырган.

Бо фактыга үндезилээш, Россияның Айыыл чок чорук федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң истелге килдизи Улуг-Хем кожуунуң Шагаан-Арыг хоорайның ийи чурттакчызына хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче хоойлузуңуң 228.1 чүүлүнүң 3 кезезиниң «г» пунктузу, 30 чүүлүнүң 3 кезээ-биле көрдүнген кем-херек үлгединишкиниң составы бар дээш кеземче херзэн оттурган.

Россияның Айыыл чок чорук федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң хей-ниити-биле харылзажыр бөлүү.

«ДӨГЭЭНИҢ» ОРНУНГА СҮЛДЕ

Дөге дааның кырынга «Дөгээ» деп бижимелди билдинмес кижилер үрээш, ооң орнунга кижии адын бижип кааны дээрге, культураның болгаш төөгүнүң тураскаалын үрегдээн каржы үүлгедиг деп үнөлөп көөр херек.

Кижии төрөлгөттөн шаг-төөгүдөн бээр бодунуң амыдыралындан, үезиниң культуразындан эң чугула, эң үнелиг чүүлдерин хаядаштарга, көжээлерге бижип арттырып кааш, салгалдарга төөгү кылдыр дамчыдып келген. Ону бис ол-ла Дөге дааның ыңдында Берирээден, Тес-Хемниң Сайгындан болгаш өске-даа Орхоненисей бижиктеринден билир бис.

Шаанда «Дөгээ» деп сөстүң орнунга ТАР-ниң Сүлде демдээ турган, ол чонну өөртүп, чоргааралын оттуруп, хей-аьдын

көдүрүп турган. Амгы аныяктары-выс аңаа Тыва Республиканың Сүлдезин азы Кызыл хоорайының Сүлдезин чараштыр кылып каар чүве болза, мен бодаарымга оон өөрүнчүг чүве чок хире. Ол дагы адын ол-ла дагга бижээниң утказы, ажыы, өөредин болгаш угаады чүл? Ооң орнунга Сүлдевини орта чараштыр чуруп, бижип алгаш, орта чүдүп олурар болза, оозу дээрэ эвесле? Сүлдеге дээп, ону үрээринден кым диттир боор.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.
Кызыл хоорай.

Парлалга конференциязы

Римпочениң амгы ийи сорулгазы

Эрткен неделяда Кызылга калмык буддистерниң баштыңы, Шаджин-лама Тэло Тулку Римпоче аалдап чораан. АКШ-та калмыктарның өг-бүлезинге төрүттүнген бо аныяк кижини Ыдыктыг Улуг Башкы, чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Улуг Махасидхи Тилопаның катап төрүттүнген ыдыды деп санааш, шажынчы римпоче албан-дужаалды ты-выскан.

Тэло Тулку Римпоче Тибеттин бурунгу Дрепунг Гоман хүрээзинде дээди өөредилге черин дооскан 35 харлыг лама-башкы. Калмык чон 1992 чылда ону боттарының чүдүлге талазы-биле лидери — Шаджин-лама кылдыр сонгуп алган.

Шаджин-лама Тэло Тулку Римпочениң Кызылга ийи дугаар кээп турары бо. Бо удаа республикага келгениниң сорулгаларын тыва журналистер-биле Кызылда Улусчу чогаадылга бажыңыга июнь 29-та эрткен парлалга конференциязынга чугаалап берген.

Хүндүлүг башкы Бурятияның, Моолдун болгаш Тываның чүдүкчүлөр-биле кады ажылдажылганы организастап, бо ажылчын аян-чорукту кылып чоруп турар. Эрткен чылын Тывага чоруп турда, ону маңаа катап кээрин чүдүкчүлөр дилээн. Ол-ла үеде республикага Россия Федерациязының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы Сергей Мионов дээш, өске-даа улуг албан-дужаалдыг даргалар кээп турганын сагындырган.

Шаджин-лама Тываның Камбы-ламазы Джамба Лодой Элистага чораанын, ыңчангаш ийи республикаларның шажынчыларының кады ажылдажылганын уламчылаарын, улам бижылгаарын парлалга конференциязының үезинде чугаалаан. Чүдүлгени катап диргизериниң талазы-биле таваржып турар бергелер калмык-даа, тыва-даа чонда дөмей дээрзин айтыкан.

— Бо удаа Тывага келиримге, Чазак чаартынган болду. Чазак Даргазының бирги оралакчызы Шолбан Иргит-биле ужураштым. Аравыста боттук болгаш чылыг чугаа болду.

Культура сайыды Вячеслав Донгак-биле база ужураштым. Россия ооң кежигүнү болуп турар төлээде, Чөвүлелдин бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган шийтпирин күүседир ужурулу. Ыңчангаш Шаджин-лама бо күзүн Страсбург хоорайже бөлүк чүдүкчүлөр чоруур деп турарын дыңнаткан. Оларның аразында изиг күзелдин илереткен тывалар база бар. Европарламенттеге чугаалажып көөр чагааны база белеткеп турар.

Хүндүлүг башкы каш ай бурунгаар АКШ-ка чоруп тургаш, Ыдыктыг Далай-ламаның өөрединге киржир аргалыг болганын, аңаа Улуг Башкының кырыскай бергенин эскергенин чугаалаан. Ыңчангаш Далай-Ламаның узун назыны дээш тускай йөрээл-номчулганы Индияга бо чылдың ноябрь 10-да эрттирерин ыңчан бодап алганын дыңнаткан. Аңаа Россияның буддистичи республикаларындан чүдүкчүлөр, артистер болгаш политиктер киржир. Бо улуг ажылга белеткел ажылдары эгелей бергенин, удавас саңхөө өргүлдери кылыр тускай санныг бир банкыга ажыттынарын чугаалаан. Йөрээлди эрттиреринге тывалар база улуг рольду ойнаар дээрзинге бүзүрелин илереткен.

Шаджин-лама журналистерниң болгаш чүдүкчүлөрниң хей санныг өске-даа айтырыгларына харыыларны берген.

Юрий КӨК-ООЛ.
Авторнуң тырттырган чуруу.

ӨҢНҮГ МЕТАЛЛ ТЫП АЛЫР ДЭЭШ...

«Тывазэнерго» ажык акционер ниитилелиниң трансформатор бажыңыгажының чанында кабель казып тургаш, өңнүг металл оорлап алыр дээн Чеди-Хөл кожуунун бөлүк хамаатылары туттургаш, судаткан.

Эрткен чылдың май 24-те каш удаа шийттирип чораан Александр Пашков, ол ышкаш Андрей Коновалов, Светлана Сарыглар хүүрек, демир хирээзи болгаш өске-даа дериг-херекселдер-биле чепселгенгеш, Сайлыг суурдан үш километр черде турар «Тывазэнерго» ААН-ның трансформатор бажыңыгажының (будказының) чанында кабельди казып тургаш, өңнүг металл уштуп алыры-биле

чорупканнар. Ажыл шалыпкын чоруп турган. Олар үш-сес метр кезек ак демир кабельди казып алган. Эксперттерниң түңнелин езугаар алырга, ооң когаралы 17 муң рубль болуп турар. Казыышкынны караңгылааже чедир уламчылаар турган, ыңчалза-даа Светлана бир кезек кабельди үзе хирээлелтер дээш дээптерге, ток ону халкан. Кыска замыкание үезинде бензин кудар станцияның чырыы өже берген.

Бензин кудар станцияның электриги трансформатор будказынга чедип келгеш, 50-60 см ханы казып каан оңгарны, ажылдап турар ийи эрни, бир херээженни көрүп каан. Ол үш кижии Хову-Аксының ЧЭТ-тиң ажылчынары болган. Уда-

ваанда үүлгедиг болган черге ЧЭТ-тин директору, оон соондан шаг-даа ажылдакчылары чедип келген.

Чеди-Хөл кожуунун судунга күрүне буруудадыкчызы кожуунун прокурору Антон Наконечный болган. Александр Пашковту суд бир чылда хосталгазын казып шийткен. Маңаа мурнунда үүлгеткен херээжин чедир олурбаан хуусаазын немептерге, ийи чыл бир айда колонияга херээзи эрттирер. Андрей Коновалов биле Светлана Сарыглар бүдүн чартык чылда эдип-чазар ажылга ажылдаар. Оларның шалыңынын он хуузуң күрүне орулгазынче кири санаар.

Р.МОНГУШ,
Чеди-Хөл кожуунунун прокурорунуң дузалакчызы.

КОЛЛЕКТИВКЕ ДАЯНЫШ АЖЫЛДААР

Республиканың чаа тургустунган Чазааның шитпири-биле моон мурнунда турган республиканың Орук агентилели дүшкен, ооң орнунда «Тыва Республиканың автомобиль оруктарының эргелели» күрүне албан черин тургускан. Ооң удуртукчузунга хөй чылдар иштинде республиканың орук ажил-агынынга ажилдап келген, **Сергей Владимирович Сиорпас** томуйлаттырган. Чаа тургустунган албан чериниң ажил-ижин, ооң канчаар тургустунганын номчукчуларга кысказы-биле таныштырып, чугаалап бээрин Сергей Владимировичтен диледим.

— Бир-ле дугаарында, чугааны моон эгелеп алылыңар. Моон мурнунда турган Орук агентилелинден, ам чаа тургустунган албан чериниң ылгалы чүде болуп турарың?

— Мен бодал көөрүмге, мында улуг ылгал чок. Республиканың иштики автооруктарын кылыр, ону ажаап тудар, септээр-селиир ажилдар бистиң кол хүлээлгевис болуп хевээр артар. Ынчалза-даа структура талазы-биле алыр болза, чамдык чаа чүүлдер бар. Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекзиниң болгаш харылзаа яамызы «Тыва Республиканың Автомобиль оруктарының эргелели» күрүне албан чериниң тургузукчузу болур. Ынчал кээрде, бистиң албан чери үстүнде яамының дорт хамаарылгавына турар болгаш ооң удуртукчузун сайыт боду эрге-дужаалына томуйлаар болгаш хостаар эргелиг. А моон мурнунда Орук агентилелиниң директорун Тыва Республиканың Чазааның Даргазы томуйлаар болгаш хостаар турган.

Республиканың Орук-транспорт комплекзиниң болгаш харылзаа яамызы бистиң эргелелге республика девискээринде, азы өскээр чугаалаарга, кожууннар аразында 2540,6 км хемчээлдиг кылымал тудуларны эргелеп-башкаар талазы-биле биске дамчыдып берген. Бис ооң мурнунда-даа ол оруктарны харыылап турган болгай бис.

— Моон мурнунда бо-ла организацияга агентилелдин директорунуң оралакчызы болуп ажилдап турган болгай силер, удуртукчу кылдыр ажилдай бээринерге бергелер турардыр бе?

— Кады ажилдап турган коллективим, эш-өөрүм мени деткип турар. Республиканың тус черлерде турар орук-тудуг-септелге эргелелдеринде мени танывас кижичок. Бо талазы-биле бергедээшкннер кайыны турар. Хоойлу эзугаар чаа тургустунган албан чери болганда, күштүг болуп турар хоойлужуудула дүүштүр тургузукчу документилерни ажилдап кылыр болгаш бүрүткедир дээш, дыка хөй ажилдарны кылып доостувас.

Кандыг-даа деңнелдин удуртукчузу коллективинге даяныр,

оларның деткимчезинге ооргаланып ажилдаар апаар болгай. Мен оларның деткимчезин алыр мен дээрзинге бүзүрелим улуг. Ийи талазында, харыысалга. Мону бодумдан чайладыр эрге менде чок.

— Хоочун орук ажилдакчызы кижичок болгай силер, кол сорулганарны кайнаар угландыраар бодуп турар силер, ол талазы-биле перспективтиг планыңар бар бе, Сергей Владимирович?

Чаа удуртукчу-биле интервью

— Республиканың иштики автооруктарында байдал ындыгла эки эвес, ону чон билит турар. Ону моон мурнунда ажилдап турган кижилерниң четпес ажылы деп чугаалап болбас. Ооң кол-ла чылдагааны чыл санында республиканың иштики автооруктарын септээринге болгаш кылырынга акша-төгерикиңиң чедишпейн турарындан болуп турар. Ооң кырынга ол-ла автооруктарны ажаап тударының айтырыы кол черни ээлеп турар болгай.

Мээң бодал турарым-биле алырга, республиканың иштики автооруктарын чаартып кылыр талазы-биле тодаргай перспективтиг планы ажилдап кылыры эргежок чугула болуп келген. Чогуум республиканың автооруктарының хөгжүлүдүзүниң программасын каш чыл бурунгаар ажилдап кылып каан турган. Ам бо программаны катап көрүп, чамдык чүүлдерни тодардыр апаар. Бо ажилдарны Республиканың Орук-транспорт комплекзи болгаш харылзаа яамызы-биле сүмеле-

жип, демнежип тургаш чорудар апаар бис.

— Бо чылын кылыр ажилдарыңарга хамаарыштыр кысказы-биле чугаалап көрүңерме?

— 2007 чылда бистиң эргелелиниң ниити бюджетин 202 млн. рубльге бадылаан. Чайгы үени ажилдап кылып турар тудуларны доозар болгаш оруктарны септээр талазы-биле орук ажилчынары кончуг идепкейлиг ажилдап турарын демдеглээр чугула. Бо чылдың июль 5-те Бүрэн хемде көвүрүгнү ажылгалга кирир бис. Бо тудугну «Сарыг-Сеп орук-тудуг-септелге эргелели» кызыгаарлаттырган харыысалгалыг эштежилге (начальниги М.В. Хабаров) тудуп доозуп турар. Көвүрүгнүң ниити өрттээ 6,7 млн. рубль. Дерзиг хемде ниити дөзевилел эзугаар өрттээ 8,4 млн. рубль үнелиг көвүрүгнү август айда ажылгалга кирир планнап турар бис. Бо тудугну «Көвүрүг-тудуг эргелели» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезиниң (начальниги В.И. Норильский) ажилчынары кылып турар.

Ооң-биле чергелештир Бояровка—Тоора-Хем аразында дорттап аргыжар автоорукту тудуун уламчылаар бис. Бо чылын ол оруктуң Копту хемниң иштинде оруунга 32 млн. рубльдин ажилдарын шингээдип алыры көрдүгөн. Ам ында орукту 11 чыл иштинде кылып келген «Күрүнениң механизастаттыг ажилдар чорудар эргелели» ККБ-ниң (начальниги С.В. Есипов) ажилчынары ажилдап турар. Бир эвес тодаргайлап чугаалаар болза, бистиң кылыр ажилдарымыз ам-даа хөй, Алаш хемде көвүрүг дээш...

— Түңнелинде чуну чугаалап болур силер, Сергей Владимирович?

— Чоокта чаа РФ-тиң Чазааның хуралына Транспорт сайыды И.Левитинниң илеткелинден алырга, үш чыл болгаш Россияның автооруктары озал-ондактыг байдалга келир, орук озал-ондаа 40 хууга өзер, транспорттуң шимчээшкениниң дүргени 20 хууга бадар дээр болгай. Дарый хемчег албас болза, бо байдал бистиң республикавыстың деңнелинге бүрүн дүгжүп турар. Шыны-биле чугаалаар болза, республикада кылып турар орук тудуунуң хемчээлинге көөрдө, машиналарның саны кончуг дүргөн өзүп турар. Ынчангаш, бар турган курлавырларны чөптүг ажылгап тургаш, чоннуң аргыжылгазына таарымчалыг байдалды тургузар бүгү талазы-биле хемчегни алыр апаар бис.

Сергей ХЕРТЕК.

Василий Балчий-оолдуң тырттырган чуруу.

ХУННУҢ ДУРТУ ЧУС ЧЫЛ АЖЫГ:

медээлер булузу

ӨЗҮЛДЕЛИГ БОЛГАН

Бо чылдың эрткен беш айларында республикага үлетпүр продукциязын бүдүреринге 231 бүдүрүлгө хаара туттунган, ооң иштинде 171-ри улуг болгаш ортумак категорияга хамааржыр, оларның үлүүнге бүдүргөн продукцияның 73,6 хуузу онаашкан. Биче сайгарлыкчы чорук адырында 60 биче бүдүрүлгө, 200 ажыг хуу сайгарлыкчы ажилдап турар, оларның үлүүнге бүдүргөн продукцияның 26,4 хуузу онаашкан. Бо чылдың беш айларда республика 1155,7 млн. рубльдин продукциязын бүдүргөн, эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 163 млн. рубль өзүлделиг болган. 24 хевирниң продукциязын бүдүрерин көвүдеткен.

ЭТ, СУТ КӨВҮДЭЭН

2007 чылдың июнь 1-ниң медээзин эзугаар алырга, республикада көдээ ажил-агының бүгү хевирниң ажил-агыларында 119,3 муң бода, 884,5 муң хөй, өшкү, 30,8 муң чылгы мал, 26,4 муң хаван бар. Оларның баш саны эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге өскөн, ылангыя бода мал 20 хуу өзүлделиг болган.

Көдээ ажил-агының бүгү хевирниң ажил-агылары эрткен чылдың беш айларында деңнээрге эт бүдүрерин 12,2 хууга өстүргөн, азы 5187 тонна чедирген, сүттү—4,5 хуу көвүдеткен, азы 7301 тоннаны бүдүргөн, ынчангаш республикада эт, сүт көвүдээн. Моон ачызында республиканың көдээ ажил-агыны продукция бүдүрериниң өзүлдезин чедип алган.

ШКОЛА БҮРҮЗҮНДЕ ИНТЕРНЕТ

Мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» национал телелиел эзугаар Тыва Республиканың школаларына спутник системазының харылзаазын дамчыштыр Интернет тургузарын бо чылдың апрельде Кызыл кожуунуң Сукпак школазындан эгелзэн. Оон бээр ийи ай ажыг үе эрткен, бо кыска хуусааның дургузунда июнь 25-ке чедир республиканың 165 школазына бо чугула ажилды кылып

дооскан. Төптөн ырак Качык, Кунгуртуг школалары безин Интернеттиг. Күрүне аңаа 49,5 млн. рубльди чарыгдан. Кызыл хоорайның 18 ниити билег өөредилге албан черлеринге аңаа харылзаа системазын дамчыштыр Интернетти кириген турган. Ынчангаш ам Тываның 183 школазы амгы үениң сайзырангай харылзаазының четкизинде коштунган. Бо дээрге Тыва Республиканың амыдыралында кончуг улуг болгаш чугула уjur-дузалыг болушкунуң бирээзи болуп турар. Моон сонгаар бистиң оолдар, кыстары-выстың билин Россияның төп хоорайларының болгаш Европаның школачыларындан ылгалбас болу бээр.

БОДУНУҢ ОРУЛГАЗЫН УЛГАТТЫРГАН

Кызыл хоорайның мэриязы бюджетинге кирир бодунуң орулганын көвүдедир дээш чогуур хемчеглерни доктаамал ап келген. Ооң түңнелинде бо чылдың эрткен беш айларында хоорай бюджетинге план эзугаар 148012 муң рубльдин орулганын кирип алыр тургаш, 174061 муң рубльди кирип алган, бердинген даалганы 18 хуу ажыр күөсеткен. Эрткен чылдың бо үезинге бодуарга 37 хуу өскөн.

Бодунуң орулганын улам көвүдедири-биле план күөселдезиниң байдалын доктаамал коллегия хуралына чугаалажып, илерзэн четпестерни эдер хемчеглерни ап турар.

ИЗИГ СУГ БЭЭРИН ТҮР СОКСАДЫР

Кызыл хоорайның мэриязының парлалга албанының дыңнатканын эзугаар алырга, Кызылдың ЧЭТ-ке (ТЭЦ-ке) күскү-кышкы сезонга станцияны белеткээр, чылыдылга четкилеринге септелге ажилдары чорудары-биле хоорайга изиг суг бээрин июль 1-ден 16-ге чедир түр соксадыр. Бо дугайында шитпири чуртталга фондузун техниктиг ажылгаарының нормаларына болгаш Дүрүмүңгө дүүштүр хоорайның мэриязы хүлээп алган.

Медээлерни нитилел-политиктиг килдис белеткээр.

С. ТОКАНЫҢ ОЧЕРИГИНИҢ КОЛ МААДЫРЫ

сомолчу-аныяктар хойжу бригадының малчынары бир дугаарында сууржуң байдалче кирерин ол районга боттарының инициативазын идип үндүргеннерниң бирээзи. Ажы-төлдү интернатка тургуспайн, малды ээлчежип кадарып тургаш, суурга чурттаарын ол үениң аныяктары бодал турганы ол. Чогаалчы ол аныяк өг-бүлени деткип, республикага ол эгелээшкенин деткири кылдыр бүгү чонну чогаалында кыйгырып турар. Ооң ол кыйгырып боттанган, Дайза база Куртугбай Ондарлар республикага бир дугаар өгден Алдан-Маадыр суурга бажың туткаш, сууржуң байдалче кирген аныяк малчынарның санынче кирген.

Дайза Дамдыновна биле Куртугбай Лопсанович Ондарлар пенсия үнүгөге дээр совхозтун малын малдап, сес уругну, бир оолду өстүрүп кижизиткен. Олары шупту дээди эртемниг, республиканың экономиказын хөгжүдөринге улуг үлүүн кирип чоруурлар. А уйнуктарының саны база

көвүдээн, «кымны кым деп-даа билбес апарган мен» деп, Куртугбай Лопсанович баштактаныр. Ооң баштак, солун чаңын суурнуң чону эки билер.

Д.Д. Ондар аныяктардан-на эрескашгай, бир-ле хөй-ниити ажилына киришкен чоруурун, ам-даа кандыг-даа хурал-суглаадан чыда калбас, бодунуң үзел-бодалын ажит-чажыт чокка чугаалай бээр. Ооң чугаазының чединири-даа аажок, аныяктардан комсомол, партия, контроль, партия райкүс-комунуң кежигүнү, көдээ совет депутатты чораан болгаш ындыг багай эпчок чүүлге хөңнү чок деп Алдан-Маадыр суурнуң чону хүндүлөп чугаалажыр. 1989 чылдың январь 8-те үнгөн «Шын» солунуң ийиги арынында «Турасоруктуг кижилер» деп Хеймероол Монгуштуң материалында Ондарларның өг-бүлезиниң дугайында мындыг одуруглар бар: «28 чыл малчынап келген Ондарларның төрзөн совхозунга бүдүргөн дүгүн, өстүргөн малын

санаар болза мындыг: 9400 баш хөй, 17 тонна 300 килограмм дүк. Ол дээрге 435000 кижиниң кедер костюму-дур». Ол үеде бөдүүн малчын кижилерниң күш-ажылын ол хире үнелеп чораанын бо санчурагайлар херечилеп турар.

Амгы үеде хоочун малчынар хүндүлүг пенсияже үнгөн, харназыны улгата-даа, суурда боттарының мал-маганын малдап олурар. 16 харлыындан Сарыг-Булуң фермазынга саанчылааш,

ооң соонда өг-бүлезиниң аайы-биле бүгү назынында төрүүр хөй малдап келген хоочун малчын Дайза Дамдыновна бо хүннерде 70 харлаан. Ооң хөй сангы ажы-төлү, уйнуктары аас-кежишти, кадыкшылды, хөй чылдар иштинде оларның-биле кады чурттап чоруурун күззеш, Манчүрек бажында чайлап олурар авазы, кырган-авазы Дайза Дамдыновна-биле чурукка тырттырып алганнар. Светлана МОНГУШ.

Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр суурнуң кедээзинде инек-малын сүргөн, тутса мөге, даянгыжын оң холунда тудуп алган, мал соондан «айт-айт» деп дайгырып чоруур херээжен кижини бола көрүп болур. Суурнуң чону ону «Салчак Тока дарганын маадыры Дайза угбай» дижит. Тока даргага кандыг хамаарылгалыг кижичок боор дээш, чогаалчының 1979 чылда үндүргени «Чогаалдар чындызы» деп номунуң 107 дугаар арынында «Алдан-Маадыржылар» деп улуг очергин номчааш, ооң кол маадырлары Дайза Дамдыновна-биле ооң өөнүң ээзи Куртугбай Лопсанович Ондарлар деп билдим. Очеркте «...Алды чыл дургузунда чылгычылап, хойжуладывыс. Кыш, чай дивейн, Хемчик, Алаш, Солчур, Хөлчүктүг бо мынчаар оя, чире көжүп келдивис. Ам чежеге чедир көжер бис. Дөрт уруувус сургуулда. Оларны күзүн апарып кааш, кыштадыр карактавас-тыр бис. Кыштаавыс Алдан-Маадырдан 50-60 километр. Кыштың соогунда, улуг-хүннерде чанаттап келир, даван-даяан-даа доңуруп алган келирин утпаан-на болгай бис» деп, өгнүң херээжен ээзи чугаалап олурар. Ынчан ком-

ИЮЛЬ 1 — хем транспорттунун ажилдакчызынын хүнү

СОЛУГАЗЫН ЧЕДИП АЛЫР ДЭЭШ...

«Тываның суг аргыштырылга компаниязы» хааглыг акционер ниитилелдин чыңгине директору Анатолий Ковальский

«Тываның суг аргыштырылга компаниязы» хааглыг акционер ниитилелдин чымыштыг ажылы эгелээн. Моон мурнунда бо бүдүрүлгени хоочун удурткучу Олег Витальевич Петров удуртуп, рыноктуң берге чылдарында бүдүрүлгени камгалап арттырар талазы-биле улуг ажылды кылып чоруткан удурткучунун бирээзи.

Ам «Тыва суг аргыштырылга компаниязы» ХАН-ның чыңгине директорунда аныяк удурткучу Анатолий Михайлович Ковальский ажылдай берген. «Мурнай үнген кулакты, соннай үнген мыйыс аяр» деп чонунуң үлегер чугаазы бар. Бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын рынок экономиказынга дүүштүр чорудар, Тожу кожуунун чурттакчыларының аргыжылгазын таарымчалыг байдалды тургузар, Сонгу чүк сөөртүлгенин барааннарын болгаш кывар-чаар материалдарын үезинде чедирер дээш, тодаргай ажылдарны кылып чорудуп турар. Олар эрткен чылын Сонгу чүк сөөртүлгенин продукциязын үезинде сөөртүп чедирген, ол талазы-биле Тожу кожуунун чурттакчыларындан кандыг-даа хомудал кирбээн.

Бо чылгы эжиндиришкениге «Тываның суг аргыштырылга компаниязы» ХАН ниитизи-биле багай эвес белеткенген. Ынчангаш бо чылын кайы-даа чылдан

эрте бир дугаар эжиндиришкени Тожу кожуунче теплоход «Заря-229» май 16-да ботандырган. Суг ажилдакчыларының чурумун езугаар чылдын эжиндиришкенинче кирер теплоходтарны Минусинскиден тускай комиссия келгеш хынаар. Олар чүгле теплоходтарны эвес, ооң пассажирлер аргыштырар болгаш чүк сөөртүрүнге аргыжар суг оруунга хыналданы чорудар. Бо шыңгыы ажылдыг инспекция, олар чөпшээрел бербээнде эжиндиришкенин эгелээр эрге чок. Бо чылгы инспекция хыналдазын бүдүрүлгө багай эвес эрткен болгаш эжиндиришкенин

эрте эгелээн чылдагааны ында. Чамдык берге чылдарда июнь айның ортан үезинде эжиндиришкенин эгелеп турган болгай.

Бүдүрүлгөде ниити байдалга хамаарыштыр Анатолий Михайлович мынчаар чугаалады:

— Ниитизи-биле техниканың бо чылгы септелгени багай эвес чоруткан бис. Ам хунде ажыл-лаарынга 2 теплоход «Ангара», пассажирлер аргыштырар ийи теплоход «Заря», 3 кывар-чаар материалдар сөөртүр баржалар, 2 чүк сөөртүр баржалар ажыл-даарынга белем, оларны ажыглап тур бис. Ийи теплоход «Ангара» Саян-Шушенскин суг хөөлбээнде капитал септелгөдө турар. Август-сентябрьда септелгени доозары планда көрдүнгөн. Кыдыкы сонгу чүккө деңнештирген Тожу кожуунче пассажирлер-даа аргыштырарынга, чүк-даа сөөртүрүнге бистиң техникавыс четчир.

Анатолий Михайлович-биле чугаалажып ораарга, моон мурнунда турган байдалга көөрге, бүдүрүлгөдө байдал эки талаже угланып келгенин эскерер кижжи болдум. Чүгө дээрге, кол ажыл-ладын теплоходтары колдуу ажыл-чын байдалда турар. Тожу кожуунче пассажирлер аргыштырар теплоход «Заря-229» бир хонгаш-ла чоруп турар. Ажылдакчыларның хомудал турар чүүлү, моон мурнунда ышкаш эвес, аргыжып турар пассажирлер эвээш болуп турар. Кызылдан Тоора-Хемге чедир улуг кижиниң билединиң өртээ 1145

рубль, бичии уругларның 573 рубль, 1 кг чүктүң өртээ 6 рубль. Өртекти ниити чарыгдалга хамаарыштыр тургузуп кааны билдингир болбайн аан. А вертолет-биле Тоора-Хемге ужарга 3040 рубль. Кижжи бодаарга, арыг агаарлыг, каас чараш бойдус чурумалдыг черлерни көрүп, чиик өртектиг теплоходка чорааны-ла ажыктыг хире. Сөөлгү чылдарда Тожунун дорттап аргыжар оруун шынарлыг кылып чоруп ооры-биле кол рольду ол орук ойнап турар дээрзи билдингир.

— Хем транспорттунун ажилдакчыларының профессионал байырлалын канчаар демдегледип эрттирдирер, Анатолий Михайлович?

— Бистиң бүдүрүлгөдө шаандагы ышкаш хөй ажылчыннар чок, колдуу 30 ажыг кижжи ажылдап турар. Олар шупту хем флордунун ажилдакчылары-дыр. Хөй чылдарда хем флордунга ажылдап, ак сеткилдиг күш-ажылы-биле бараан болуп келген күш-ажылдың хоочуннары бисте эвээш эвес. Оларга, Владимир Леонидович Соболевти, Григорий Герасимович Блиновту, Евгений Владимирович Решетовту, Сергей Афанасьевич Томановту хамаарыштырып болур. Акшатегерик талазы-биле байдалывыс нарын-даа болза, бар турган курлавырларны ажыглап тургаш, бо чылгы салдынган сорулгавысты хуусаазында күүседиптер аргавыс бар. Силерниң меңээ республиканың хоочун «Шын» солунунга сестү бергениңерни ажыглап алгаш, республиканың хем флордунун ажилдакчыларынга, хүндүлүг дыштанылгада күш-ажылдың хоочуннарынга, сеткилимниң ханызындан быжыг кадыкшылды, күш-ажылчы чедишкениңерни, ак орукту, чаагай амыдыралды күзөдим.

Амыдырал чаңгыс черге турар эвес, ол бодунун ээлчээ-биле чоруп ораар. Амгы үезде суг аргыштырылга компаниязында нарын байдал турар-даа болза, олар даартагы хүнге бүзүрелдиг, бурунгаар көрүштүг, салдынган сорулгазын чедип алыр дээш бир демниг ажылдап чоруурлар. Каш чыл болза, бо бүдүрүлгө шаандагы овор-хевиринче кирип, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдөзүңгө төлөптүг үлүг-хуун кирире бээр дээрзинге бүзүрөп болур.

Сергей ХЕРТЕК.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

Тыва милиция хүнүн демдеглээн

ДААЛГАЛАР КҮҮСЕДИРИНГЕ КЕЗЭЭДЕ БЕЛЕН

Июль 1-ни Тываның милициязы тургустунган хүнү кылдыр санап, ону демдегледип турар. Бо Тыва ОМОН-нун байырлалы кылдыр санаттынып келген.

РФ-тиң Иштики херектер яамызының 1993 чылдың март айда дужаалы-биле ОМОН (милицияның онза даалгалар отряды) тургустунган. Тывага бо отряд 1993 чылдың апрельде организастанган, ооң баштайгы командири Валерий Тарыма болган, ол бистиң ажыл-иживисти шуудаткан. Бистиң отрядтын сорулгазы—эң айылдыг болгаш нарын даалгаларны күүседип болур. Дайынчылар боттарының хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келгенин байырлал хүнүндө демдеглээн. Оларның аразындан кара адарынга шылгараан Шолбан Монгушту, боксер Эдуард Байыр-оолду, тренер, бокска делегий, Европа чемпиону Радион Хертекти болгаш өскелерни-даа мактаан. Херээжен дайынчылар Алдынай Кара-сал, Долаана Куулар эрлерден тудак чок берге

болгаш харысалгалыг даалгазын күүседип турарлар. Аныяк офицерлер Кежикей Ондар, Март-оол Сат, Игорь Килин, Эдуард Бузур-оол, Артем Хуруут боттарының хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүседип келгенер.

Соңгу Кавказка дайынчы албан-хүлээлгезин күүседип чорааш, маадырлыгы-биле амы-тынын берген дайынчыларывыс, эштеривис Мерген Мумбулдай, Дмитрий Субботин, Евгений Берлов, Меңгун-оол Кара-Тараа оларны бистиң ОМОН-нун дайынчылары үргүлчү сактып, мөгейип чоруур бис.

Бистиң отрядтын дайынчылары кандыг-даа берге даалгаларны күүседип берге каян-даа белем.

Сергей ТУВАК,
ОМОН-нун дайынчызы улуг прапорщик.

ШАГДААЛАРГА ДЕТКИМЧЕ ХЕРЕК

Тыва Арат Республикага 82 чыл мурнунда улусчу милицияның салбырлары тургустунган, оон бээр ол сайзыралды алган.

Кызыл хоорайның иштики херектер эргелели Тыва милицияның хүнүн демдеглээн. Найысылалда 30 участок шагдаалары ажылдап турар. Олар кызылчыларның өнүктери, бирги дузалакчылары, сүмелкчилери болу берген. Участок шагдаалары үргүлчү чон аразында чоруур болгаш оларның негелделерин, хомудалдарын, ол ышкаш хоорайда кандыг айтырылгарже кичээңгей салырын эки билир.

Олар корум-чурум үрээшкенин-ринге удур демиселди дүн-хүн чок чорудуп, чурттакчы чонун айыыл чок чоруун камгалаар дээш, ажылдап турарлар.

Хоорайда корум-чурумнун байдалы чүгле участок шагдааларындан хамааржыр дээр болза шын эвес, маңаа хоорай чурттакчыларының идепкейлиг киржилгези кончуг чугула болуп турар. Ынчангаш шагдаа ажылдакчыларынга кызылчыларның дузазы, деткимчези херек.

Элика ДАВАА.

Хоорай чагыргазының тайылбыры

ЧЕР ЭЖЕЛЕП БОЛБАС!

Кызыл хоорай округунун Хүрээ чоогунда, эрги аэропорт, Орбита болгаш хоорайның оң талакы эриинин девискээринде чамдык хамаатыларның кара туразында чер эжелелин чакты-барымдаалары тодараттынганы хөйгө билдингир болгай. Кызыл хоорай мэриязы чер хоойлужудулгазының чурум хажыдышкынарын болдурбас дээш чогуур хемчеглерни алган.

Кызыл хоорай мэриязының Муниципалдыг өнчү-хөрөңги башкарылганың талазы-биле комитеди (МӨБК) хамаатыларның чуртталга тудуунга чер участоктарын бээринин талазы-биле чер дүрүмүн билбезин барымдаалааш, чуртталга тудуунга көрдүнгөн чер участоктарынга эргени алырын чурумунун дугайында тайылбырны кылып тур.

Россия Федерациязының Конституциязының 36 чүүлүгө дүүштүр Россия Федерациязының девискээринге черни ажыглаарының чуруму болгаш негелделери Россия Федерациязының Чер

кодекзиниң көргени езугаар федералдыг хоойлунун үндезининге тодараттынар. Россия Федерациязының Чер кодекзиниң 38 чүүлүгө дүүштүр чуртталга тудуунга чер участогун бээрин чүгле садыглаашкын байдалы-биле (конкурстарга, аукционнарга) чорудар.

Чер участоктарын садарының талазы-биле садыглаашкыннар — чер участогун хуу өнчү кылдыр азы хамаатыларга болгаш юридиктиг эргелиг черлерге хөлезилелге бээриниң бир аргазы болур. Садыглаашкыннар РФ-тиң Чазааның 2002 чылдың ноябрь 11-де хүлээп алганы №808 Доктаалы-биле бадылаан дүрүмнерге дүүштүр чоруттунар. Садыглаашкынарның (конкурстарның, аукционнарның) чүүлү кылдыр доктааттын-

ган кызыгаарларлыг хевирлеп тургускан чер участоктары бооп болур. Чер кодекзиниң 30 чүүлү тудууга көрдүнгөн чер участоктарын хевирлеп тургузары албан болурунун дугайында дыңнадып турар (чер хемчээтирери (межевание), күрүнениң кадастр учедунга бүрүткедири). «Тыва Республиканы Кызыл хоорай» Хоорай округунга садыглаашкын организаастаар болгаш эрттирер талазы-биле төлээлтирген орган Кызыл хоорай мэриязының Муниципалдыг өнчү-хөрөңги башкарылганың талазы-биле комитеди болур. Чер участоктарын хевирлеп тургузар талазы-биле ажылдарны кылып чорутканының сөөлүндө, организатор чер участогунун эге өртээ азы хөлезилел төлөвириниң эге хемчээлин өртек тургузар ажыл-

чорудулга дугайында хоойлужудулгага дүүштүр өртекке чагыг кирир. Эге өртек чер участогунун рынокта өртээңге чоок турар.

Чер участогунун рынок өртээ хөй-ле барымдааларга үндезилетинип тодараттынар: участоктун турар чери, даштыкы байдалдарың салдары — экологтуг байдалдар, чер участогун ажыглаарың чөпшээрэн участоктун турар районунун хөгжүлдиги байдалы болгаш өске-даа чылдагааннар бар.

Россия Федерациязының хамаатылары, бистер, шупту чаңгыс эрге-хоойлу баазалыг Россия деп күрүнеде чурттап турар бис. МӨБК тус чер бот-башкарылганың күүсекчи органы болбушаан, федералдыг хоойлужудулганың кызыгаарында ажыл-херээн боттандырып турар. Хоойлужудулга

мурнунга бүгү чоң дең эрге-хүлээлгелиг. Чер хоойлужудулгазында хамаатыларның ол-бо категорияларында чер участоктарын бээрин чөпшээрер көргөн эрге-хоойлу нормалары чок.

Бо хоойлужудулга эрге-чагыргазының шийтирилээр айтырыы болур, а ол безин чүгле федералдыг хоойлужудулгаже өскерилгелер киригенде шийтирилетинип болур.

Чер участоктары эжелеп турар хамаатыларның хөделишкенин федералдыг хоойлунун негелделеринге чөрүшкөк болуп, бот-башкарнылга кылдыр билдинип, административтиг, харын-даа кеземче харысалгазын онаарынга чылдак болур. Хоорай мэриязы чонун бот-медерелдинге бүзүрөп турар болгаш эрге-хоойлуга удур хөделишкенин кылбазынче хамаатыларны кыйгырып тур.

В.ЯНДАЙ-ООЛ,
Кызыл хоорай мэринин ораалакчызы, МӨБК-ның даргазы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Тыва Республикада бараан бүдүрүкчүлөрүгө күрүнө деткимчезиниң хемчеглериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 3 чүүлүн күжүн чидирген деп санаарының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың май 16-да хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июнь 7-де ччлдцг деп көргөн

1 чүүл

2005 чылдың декабрь 28-те №1493 УХ-1 «Тыва Республикада бараан бүдүрүкчүлөрүгө күрүнө деткимчезиниң хемчеглериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң («Тувинская правда», 2005 чылдың декабрь 30) 3 чүүлүн күжүн чидирген деп санаар.

«Тыва Республикага өртке айыыл чок чорук дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киририниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың май 16-да хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июнь 7-де ччлдцг деп көргөн

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та №1168 УХ-1 «Тыва Республикага өртке айыыл чок чорук дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2005 чылдың март 25, ноябрь 17; «Шын», 2005 чылдың ноябрь 17) дараазында өскерилгелерни кирир:

1) 4 чүүлдүн бирги абзазында «Күрүнениң өртке удур албаны» деп сөстөрни «Тыва Республиканың өртке удур албаны» деп сөстөр-биле солуур;

2) 5,6,7,8,9,10 чүүлдүн аттарында болгаш сөзүглелдеринде, 12 чүүлдүн ийги абзазында, 15 чүүлдүн бешки болгаш алдыгы абзацтарында, 23 чүүлдүн үшкү болгаш дөрткү абзацтарында чогуур падежте «Күрүнениң» деп сөстү ап кааптар;

3) 6 чүүлдүн бешки абзазын дараазында редакция-биле бижир:

«Тыва Республиканың өртке удур албанының ажилдакчыларына Россия Федерациязының күш-ажыл дугайында хоойлужудулгазында доктааттынган эргелер, хүлээлгелер болгаш чингелделер тарап неперээр.»;

4) 6 чүүлдүн он ийги болгаш он үшкү абзацтарын күжүн чидирген деп санаар.

5) 9 чүүлдө:

а) үшкү абзацты дараазында редакция-биле бижир:

«Муниципалдыг тургузулганың кызыгаарларында эге өрт айыыл чок чоруунуң хемчеглериниң саң-хөө-биле хандырылганы, ооң иштинде эки тура өрт камгала-

Тыва Республиканың чоннарының культура-төөгүлүг салгалдарын камгалаарының болгаш ажыглаарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың май 16-да хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июнь 7-де ччлдцг деп көргөн

1 чүүл

2000 чылдың февраль 9-та № 391 «Тыва Республика салгалдарының культура-төөгүлүг салгалдарын камгалаарының болгаш ажыглаарының дугайында» (Тыва Республиканың хоойлужудулга чыындызы, 2001 чылдың июнь 20-де, № 1, 139 чүүл; «Тувинская правда», 2002 чылдың январь 5-те; 2004 чылдың июнь 5-те; декабрь 9-та; «Шын», 2001 чылдың декабрь 27-де; 2004 чылдың декабрь 16-да) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кирир:

1) кирилде кезээнде «Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының» деп сөстөрни ап кааптар;

2) 4 чүүлдө:

а) адын дараазында эдилге-биле бижир:

«4 чүүл. Культура салгалдарының объектилерин хевээр арттыларының, ажыглаарының, делгередириниң болгаш күрүнө камгалалының талазы-биле Россия Федерациязының хамаатыларының, даштыкы хамаатыларының болгаш хамааты эрге чок кижилериниң эргелери»;

б) 1 кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«1. Россия Федерациязының хамаатыларына культура салгалдарының объектилерин хевээр арттылары Россия Федерациязының хей националдыг чоннарының амгы болгаш келир салгалының сонургалдарына магадылаттынар.

Кижилерниң культура салгалдарының объектилеринче кирер, бир эвес ол культура салгалдарының объектилеринге когарал чедирбейн турар болза, культура болгаш эртем сорулгаларына культура салгалдарын өөренир эргелиг болур.»;

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол

Кызыл хоорай

№126 УХ-11 2007 чылдың июнь 18.

лының, федералдыг хоойлужудулга дүүштүр муниципалдыг тургузунуң чарыгдал хүлээлгези болур.»;

б) дөрткү абзацты дараазында редакция-биле бижир:

«Ведомствонун, хуу болгаш эки тура өрт камгалалының ажил-чорудулгазының саң-хөө болгаш материал-техниктиг хандырылганын, а ол ышкаш оларның хуу составының социал магадылалдарының болгаш компенсацияларының саң-хөө-биле хандырылганын оларның тургузулгалары федералдыг хоойлужудулга дүүштүр бодунун акша-хөрөңгизинден боттандырар.»;

б) 12 чүүлдүн бирги абзазын дараазында редакция-биле бижир:

«Өртке айыыл чок чорукту хандырап сорулга-биле организацияларны ведомстволуг өрт камгалалының эргелеп-башкарылга органнары болгаш кезектери тургузуп болур.»;

7) 19 чүүлдүн үшкү абзазын күжүн чидирген деп санаар;

8) 20 чүүлдү күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол

Кызыл хоорай

№136 УХ-11

2007 чылдың июнь 18.

в) 2 кезээнде «Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының» деп сөстөрни ап кааптар;

3) 12 чүүлдүн он ийи дугаар абзазын күжүн чидирген деп санаар;

4) 18 чүүлдүн 1 кезээнин иштики «г» пунктузунда «камгалал самбыралар» деп сөстөрни «культура салгалдарының объектилериниң дугайында (моон сонгаар медээ бижиктер болгаш демдектер дээр) медээ бижиктер болгаш демдектер» деп сөстөр-биле солуур;

5) 23 чүүлдүн 2 кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«2. Төөгүнүн болгаш культура тураскаалдарының күрүнө болгаш муниципалдыг даңзыже кириген объектилерге медээ бижиктерни болгаш демдектерни тургузар. Бижиктерни Тыва Республиканың күрүнө дылдарына кылыр. Культура салгалдарының объектилеринге медээ бижиктер болгаш демдектер тургузар талазы-биле хүлээлгени объектилер эзлеринге дагзыр.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары федералдыг ужурудузальгы культура салгалдарының объектилеринге медээ бижиктер болгаш демдектер тургузарын культура салгалдарының объектилерин камгалаар федералдыг орган-биле чөпшээржилге езугаар боттандырар эргелиг.»;

б) IV эгени күжүн чидирген деп санаар;

7) дараазында уткалыг 33' чүүлдү немээр:

«33' чүүл. Культура салгалдарының объектилеринге өңчү эргези

Тыва Республиканың болгаш муниципалдыг тургузулгаларның өңчүзүнге культура салгалдарының объектилерин (төөгүнүн болгаш культураның тураскаалдары), оларның культура-төөгүлүг ужуру-утка-

зының категориязындан хамаарылга чокка, туруп болур.»;

8) 37 чүүлдү дараазында уткалыг абзац-биле немээр;

«Тыва Республика федералдыг ужурудузальгы культура салгалдарының объектилерин хевээр арттыларының, делгередириниң болгаш күрүнө камгалалының талазы-биле акшаландырылгышының Тыва Республиканың республика бюджетиниң

акша-хөрөңгизи-биле чорудар хемчеглерге киржир эргелиг.».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол

Кызыл хоорай

№ 144 УХ-11 2007 чылдың июнь 18.

«Культура дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың май 30-де хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июнь 7-де ччлдцг деп көргөн

1 чүүл

1995 чылдың апрель 3-те №261 «Культура дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 1995 чылдың апрель 18-те; 2001 чылдың май 31-де; 2003 чылдың июль 26-да; 2004 чылдың май 22-де; 2005 чылдың март 25-те; 2006 чылдың август 3-те) дараазында өскерилгелерни кирир:

1) 37 чүүлдө:

а) ийги абзацта «четчелээри» деп сөстүн соонга «база кадагалалдыын хандыраары» деп сөстөрни немээр;

б) бешки абзацты күш чок деп санаар;

в) сески абзацта «четчелээри» деп сөстүн соонга «база камгалалдыын хандыраары» деп сөстөрни немээр;

г) тоску абзацты күш чок деп санаар;

Азыракчыларның (ажаал-тежээкчилерниң) өг-бүлелеринде, уруг азырап алган өг-бүлелерде турар уругларга үндүрүп берген акшаларны болгаш азырап алган ада-иелерниң күш-ажыл төлевирин төлеп бээриниң чурумунун болгаш хемчээлдериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың май 30-де хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июнь 8-те ччлдцг деп көргөн

Бо Хоойлу Россия Федерациязының өг-бүле кодекизи-биле дүүштүр Тыва Республиканың девискээринде азыракчыларның (ажаал-тежээкчилерниң) өг-бүлелеринде, уруг азырап алган өг-бүлелерде турар уругларга үндүрүп берген акшаларны болгаш азырап алган ада-иелерниң күш-ажыл төлевирин төлеп бээриниң чурумун болгаш хемчээлин доктаадып турар.

1 чүүл. Азыракчыларга (ажаал-тежээкчилерге) акшаларны төлээрин доктаадырының болгаш төлеп бээриниң чуруму

1. Азыралда (ажаал-тежээлде), уруг азырап алган өг-бүлелерде турар уругларга акшаларны үндүрүп бээрин тус чер бот-башкарылга органының доктаалының (айтышкынының) үндезининге боттандырар.

2. Чаш уругга акша алыры-биле азыракчы (ажаал-тежээлчи), уруг азырап алган ада-ие чурттап турар чериниң айы-биле азырал болгаш ажаал-тежээл органынче азырап алган чаш уруу-биле кады дараазында документилен кирир:

— акша төлээрин доктаадыр дугайында билдиришкенини;

— уругнуң төрүттүнгениниң дугайында херечилелдин хоолгазын;

— ада-иелерниң ийилдирзиниң азы чаңгызының азыралы чогуунуң барымдаазын бадыткап турар документиленниң хоолгалары;

— азыракчы-биле (ажаал-тежээлчи-биле) ооң кады чурттап турарының дугайында чаш уругнуң чурттап турар черинден шыңзылганы;

— 16 хардан улуг назылыг чаш уругнуң өөредилге албан черинде өөренип турарының дугайында шыңзылганы;

— азырал болгаш ажаал-тежээл органының чаш уругну азыралга (ажаал-тежээлче) алганын доктааткан дугайында шийтпиринден ушта бижилгени;

— ай санында төлээр пособиени сок-сатканының дугайында чоннуң социал камгалал органының шыңзылганы.

3. Акшаларны төлээрин дараазында таварылгаларда доктаатпас болгаш төлеп бербес:

1) бодунуң уругларын кижизидерин болгаш азырап-хандыраарын ада-иези боттары боттандырып шыдаар, ынчалза-даа оларны азыралче (ажаал-тежээлче), уруг азырап алыр өг-бүлеге, өске кижилерге эки-тура-биле дамчыдып берип турар азыранды уругларга (албан ажылының үргүлчүлелдиг сургакчылаашкынында турар, уругларындан аңгы чурттап турар, ынчалза-даа оларны кижизидеринге болгаш азырап-хандыраарына байдалдары бар);

д) он үшкү абзацта «четчелээри» деп сөстүн соонга «база кадагалалдыын хандыраары» деп сөстөрни немээр;

е) он алдыгы абзацты күш чок деп санаар.

2) 52 чүүлдүн сески абзазында «болгаш тус чер бюджеттериниң» деп сөстөрни ап кааптар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол

Кызыл хоорай

№193 УХ-11

2007 чылдың июнь 18.

2) оларның кандыг ведомствога хамаарырындан хамаарылга чокка өөредилге албан черлериниң бүгү хевирлеринде болгаш типтеринде долу күрүнө хандырылганында турар азыранды уругларга.

4. Азырал болгаш ажаал-тежээл органы азыракчының (ажаал-тежээлчинин), уруг азырап алыр ада-иениң билдиришкени кириген үезинден эгелеп 15 хонук хуусаа иштинде ооң дилээнин үндезинин доктаадыр, акша төлевирин доктаадыр дугайында шийтпирин хүлээп алыр, ооң хоолгазын азыракчыга (ажаал-тежээлчиге), уруг азырап алыр ада-иеге бээр.

Азырал болгаш ажаал-тежээл органының азыранды уругга акша төлевирин доктаадырындан ойталаар дугайында шийтпирин азыракчы (ажаал-тежээлчи), уруг азырап алыр ада-ие федералдыг хоойлужудулга-биле дүүштүр судка хомууда болур.

2 чүүл

Азыралда (ажаал-тежээлде), уруг азырап алган өг-бүлелерде турар уругларның азыралына үндүрүп бээр акша төлевириниң хемчээли

1. Азыралда (ажаал-тежээлде), уруг азырап алган өг-бүлелерде турар уругларның азыралына үндүрүп берген акша төлевириниң хемчээлин 4 000 рубль хемчээлдиг кылдыр болгаш район коэффициентин өөренип көрүп тургаш (ооң иштинде бедик дагылы болгаш суг чок районнарда), доктаадыр: Кыдыкы Соңгу чүк районнарына деннээн районнарда, бир уругга хамаарыштыр саналга-биле, айда 5 600 рубль; Кыдыкы Соңгу чүк районнарына (Мөңгүн-Тайгадан аңгыда) – 6000 рубль; Мөңгүн-Тайга кожуунга – 6 600 рубль;

Бир уругга хамаарыштыр акша хемчээлинче дараазында чүүлдөр кирип турар:

— аш-чем, хеп, идик, чымчак эт-херексел хандырылганы;

— хоорай, хоорай чоогунуң, кожуун иштинин транспортунга чорууру (таксиден аңгыда);

— ажил-агый херекселдин, хууда арыг-шеверлээшкени херекселдерин, оюннар, ойнарактар, номнар садып алыры;

— культура-массалыг хемчеглерниң чарыгдалдары;

— коммунал ачы-дуза чедирилгелерин төлээр чарыгдалдар;

— чылда чаңгыс катап чурттап турар черинче болгаш өөренип турар черинче дедир орук өртээ.

2. Азырап алган өг-бүлелерде турар уругларга бажын иштинин херекселдерин садарына бир чылда бир уругга 2000 рубль хемчээлдиг акшаны үндүрүп бээр.

3. Азыралда (ажаал-тежээлде), уруг азырап алган өг-бүлелерде турар уруг-

ларның, өскүс болгаш ада-иезиниң хай-гааралы чок арткан уругларның санындан өөредилге албан черлериниң, профессионал өөредилгениң өөредилге албан черлеринде хүндүскү хевиринде өөредилгезин уламчылап турарлардан аңгыда, доозукчулары хеп-биле, идик-биле, чымчак эт-херексел-биле азы оларны садып алыры-биле 30 000 рубль хемчээлдиг акша-биле хандырттынар. Бир болза доозукчуларның күзели-биле оларга ол-ла хемчээлге акша компенсациязын төлөп берген бооп болур.

Ооң кадында, өөредилге албан черлериниң доозукчуларыга 500 рубль түнүг чаңгыс катап бээр акша дузаламчызын төлээр.

4. Азыралда (ажаал-тежээлде), уруг азырал алган өг-бүлелерде турар, өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның санындан өөредилге албан черлериниң доозукчулары өөредилге албан черинче кирип алганда хеп, идик садып алыры-биле 4000 рубль хемчээлдиг акша-биле хандырттынар, а ол ышкаш чаңгыс катап төлөп бээр акша дузаламчызын 200 рубль хемчээлдиг кылдыр оларга төлөп бээр.

Акша төлевирлериниң хемчээли чыл санында Тыва Республикага хамаарыштыр ортумаа-биле натуралдыг нормалар-биле болгаш барымдаалыг өртектер-биле дүүштүр, инфляцияның деңгелин өөренип көрбүшан, ээлчеглиг саң-хөө чылының бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың хоойлузу-биле дүүштүр улгадыр.

5. Азыралда (ажаал-тежээлде), уруг азырал алган өг-бүлелерде турар, өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның санындан өөредилге албан черлериниң доозукчулары республикадан дашкаар турар өөренип черинче баар орук хөлөзининге акша-биле чылда чаңгыс катап хандырттынар.

3 чүүл. Уруг азырал алган ада-иелерниң күш-ажыл төлевирин төлээри

1. Уруг азырал алган ада-иеге ай санында күш-ажыл төлевириниң хемчээли, азырал ап турар өг-бүлөгө кижизидилгеже чаш кижини (уругну) дамчыдар дугайында, чаш кижиниң чурттап турар (турар) черин езугаар азырал болгаш ажаал-тежээл органы-биле уруг азырал алган ада-иениң аразында 1 капсырылга хевир езугаар чарар Керээге дүүштүр кижизидилгеге алган уругларның санындан хамааржыр.

2. Уруг азырал алган ада-иеге азырал болгаш ажаал-тежээл органы доктааттылган хевирниң шынзылгасын 2 капсырылга хевир езугаар тыпсыр.

3. Уруг азырал алган ада-иеге күш-ажыл төлевирин бир уруг дээш 2500 рубль хемчээлге доктадыр.

Ооң аңгыда, ол хемчээлге немей район коэффициентин (ооң иштинде бедик даглыг болгаш суг чок районнар), Кыдыкы Сонгу чүк районнарынга болгаш аңаа деңгезин черлерге ажылдааны дээш хуулуг немелдени санаар.

4 чүүл. Азыракчыларга (ажаал-тежээлчилерге), уруг азырал алган ада-иелерге уругларны азыраарынга акшаларны төлээри болгаш төлээрин соксадыры

1. Азыракчыга (ажаал-тежээкчиге), уруг азырал алган ада-иеге акшаны акша төлээр дугайында шийтпир хүлээп алган хүнден эгелеп оларны алыр үндезинер тургустунуп келген өйдөн эгелеп ол үе иштинде төлөп бээр.

Азыранды уругга бээр акшаларны азыракчыга (ажаал-тежээкчиге), уруг азырал алган ада-иеге ай санында долу хемчээлге азырал болгаш ажаал-тежээл органы дараазында айның 15-тен орайтатпайын төлөп бээр.

Эрткен үе дээш төлээр болган акшаларның төлевирин долу хемчээлге төлээрин төлевир кылыр дугайында шийтпир үндүргөн айдан эгелеп, дараазында айның 15-тен орайтатпайн боттандырар.

2. Азыралда (ажаал-тежээлде), уруг азырал алган өг-бүлелерде турар уругга төлөп бээр акшаларны азыракчыга (ажаал-тежээкчиге), уруг азырал алган ада-иеге төлээрин шийтпирлээрин болгаш төлээрин чорударын азыранды уругнуң өөредилге албан черин доозарынга чедир, оларны төлээрин хуусаа бетинде соксадырын болдуруп болур таварылгалардан аңгыда, чорудар.

3. Азыракчыга (ажаал-тежээкчиге), уруг азырал алган ада-иеге акша төлевирин дараазында үндезинер езугаар соксадыр:

1) азыранды уруг долу назын четкенде;
2) азыранды уругну кижизидилгениң, эмчи албан чериниң, өскүс уругларга болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан уругларга чонун социал камгалал албан

чериниң болгаш өске-даа аңаа демей албан черлериниң долу күрүне хандырылгасынче киригенде;

3) уругну азырал апарганда;
4) назы четпес уругну ажылче кирип каанда;

5) азыранды уруг өгленип алганда;
6) назы четпес уругну долузу-биле бодун башкарнып шыдавас (эмансипирлиг) деп санаанда;

7) азыракчыны (ажаал-тежээкчини) бодунуң хүлээлгелерин күсседиринден хостаанда, үндүрүпкенде;

8) ада-иениң (1-ги, 2-ги бөлүктүң) бертик-бежели дээнин ап каапкан таварылгада.

Акша төлевирлерин төлээрин соксадырын азырал болгаш ажаал-тежээл органының доктаалын (айтышкынын) езугаар төлевирни соксадырын болдурган айның дараазында айдан эгелеп чорудар.

Акша төлевирлерин төлээрин соксадырының дугайында азырал болгаш ажаал-тежээл органының доктаалын (айтышкынын) хүлээп алган хүнден эгелеп бир ай хуусаа иштинде азыракчыга (ажаал-тежээкчиге) дыңнадыр.

4. Бо Хоойлунуң 4 чүүлүнүң 3 кезээ-биле дүүштүр азыранды уругну азыраарынга үндүрүп берген акшаны төлээрин соксадырынга үндезин болган байдалдар тургустунуп келгенде, азырал болгаш ажаал-тежээл органы үш хонук хуусаа иштинде ол акшаларны төлээрин соксадыр дугайында шийтпир хүлээп алыр.

Үстүнде айтылган шийтпирни хүлээп алган хүнден эгелеп бир ай иштинде азырал болгаш ажаал-тежээл органы азыранды уругну азыраарынга үндүрүп берген акшаны төлээрин соксадырынга үндезин болган байдалдарны хынаарын чорудар болгаш хыналданың түнелдерин езугаар айтылган акшаларны төлээрин соксадыр азы ону катап төлөп эгелээри херегиниң дугайында айтышкын үндүрер.

5. Хоойлуга дүүшпес кылдыр артыкка төлөп болгаш алдына берген акшаларны азыракчыдан (ажаал-тежээкчиден), уруг азырал алган ада-иеден дедир тыртар, бир эвес артык төлевир акша алыкчызының талазындан хажыдышкынын түнелинде болу бергенде. Артыкка төлеттин берген акшаларны дедир тыртарын судтуң шийтпириниң үндезининге болдуруп.

6. Азыракчы (ажаал-тежээкчи), уруг азырал алган ада-ие өскээр көже бергенин дугайында азырал болгаш ажаал-тежээл органынга дыңнадыр хүлээлгелиг болур. Азыранды уругну азыраарынга херек акшаны ап турар кижиге – азыракчы (ажаал-тежээкчи), уруг азырал алган ада-ие өскээр көже бергенде азы азыранды уруг өскээр көшкенде азыракчыга (ажаал-тежээкчиге), уруг азырал алган ада-иеге акша төлевирин азырал болгаш ажаал-тежээл органы, азыранды уругну чаа чурттап турар черинге бүртүккээ хүнден эгелеп, ооң хууда херээн алган соонда, чорудар.

7. Азыракчының (ажаал-тежээкчинин), уруг азырал алган ада-иениң алыр ужурлук кылдыр шийтпирлеп кааны өй-шаанда албааны акшазын эрткен үе дээш төлөп бээр, ынчалза-даа бир эвес билдиришкын ооң соонда азыранды уругнуң 18 хар назын чердеринге чедир кирген болза, бир чылдан хөй эвес хуусаа дээш төлөп бээр.

Азырал болгаш ажаал-тежээл органының буруузу-биле алдынмаан акшаларны бүгү эрткен үе дээш долузу-биле төлөп бээр.

8. Азыракчыда (ажаал-тежээкчиде), уруг азырал алган өг-бүлелерде турар уругларның азыралы дээш акшалар төлээр дугайында шийтпир болгаш төлевирлер талазы-биле документилер күссекчи эрге-чагырганың азырал болгаш ажаал-тежээл органынга азыранды уругларның хууда херектеринге кадагалаттынар.

5 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болурунун чурumu

1. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден 10 хонук эрткенде, күштүг болур.

2. 2 болгаш 3 чүүлдерниң дүрүмнери 2007 чылдың январь 1-ден эгелеп тургустунуп келир эрге-хоойлулулуг хамаарылгаларга күштүг болур.

3. Бо Хоойлу күштүг болуп кирген хүнден эгелээш, 2006 чылдың июль 17-ден № 1911 УХ-1 «Азыралда (ажаал-тежээлде) турар уругларга үндүрүп берген акшаларны азыракчыларга (ажаал-тежээкчилерге) төлөп бээр чурумунуң болгаш хемчээлдериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол

Кызыл хоорай
№ 195 УХ-II
2007 чылдың июнь 18.

Өг-бүлөгө кижизидери-биле чаш кижини дамчыдып турарының дугайында № КЕРЭЭ

200__ чылдың _____».

(уругнуң чурттап (турар) чериниң аайы-биле азырал болгаш ажаал-тежээл органының долу ады)

(албан-дужаалдыг кижиниң фамилиязы, ады болгаш адазының ады, албан-дужаалы) РФ-тиң Өг-бүлө Кодекзинге, РФ-тиң Чазааның 1996 чылдың июль 17-де №829 Доктаалы-биле бадылаан Уруг азырал алган өг-бүлениң дугайында Дүрүмге

(девискээринде азырал болгаш ажаал-тежээл органының турары РФ-тиң субъектинин хоойлузу)

болгаш муниципалдыг тургузугнуң Уставынга үндезилеп ажылдап турар,

моон ыңай «азырал болгаш ажаал-тежээл органы» биле

(өг-бүлөгө кижизидери-биле уруг ап алыр күзүлдиг кижиниң (лерниң) фамилиязы, ады болгаш адазының ады)

моон соңгаар «азырал алган ада-иези (адазы, иези)» деп адаар хамааты (лар):

адаанда чүүлдерниң дугайында бо Керээни чарып алганнар:

1. Керээ езугаар кылыр чүүлдер

1.1 Азырал ап турар ада-ие (адазы, иези) өскүстерниң болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок артканнарның санындан, моон соңгаар «азыранды чаш кижиге (уруглар)» деп адаар, чаш кижини (уругларны) кижизидери-биле бодунуң өг-бүлөзинче хүлээп ап турар.

1.2 Азырал ап турар ада-ие (адазы, иези) азыранды чаш кижини (уругларны) азыраарынга херек акшаны алыр.

1.3 Азырал ап турар ада-ие (адазы, иези) бот-боттарының аразында удур-дедир хүндүлөжириниң үндезининге, нити чуртталганы, дыштанылганы болгаш аразында дузалажылганы организаставышаан, уруг азырал алган өг-бүлөгө азыранды чаш кижини (уругларны) кижизидеринге, азыраарынга болгаш карактаарынга херек байдалдарны тургузар.

1.4 Азырал болгаш ажаал-тежээл органы уруг азырал алган ада-иеге (адага, иеге) херек дузаны көргүзөр, азыранды чаш кижиниң (уругларны) чуртталгасының болгаш кижизидилгезиниң байдалдарын, чаш кижини (уругларны) азыраарынга үндүрүп берген акшаны болгаш оларның хууда акшаларын чарып турарын, уруг азырал алган ада-иелериниң (аданын, иениң) азыраар болгаш кижизидер талазы-биле хүлээлгелерин күсседип турарын хайгаарарын болгаш хынаарын боттандырар.

2. Уруг азырал алган ада-иелерниң эргелери болгаш хүлээлгелери

2.1 Уруг азырал алган ада-иелер (ада, ие) чаш кижини (уругларны) кижизидер хүлээлгелиг болур, ооң кадыкшылының, сагыш-сеткил болгаш мага-бот талазы-биле сайзыралының дугайында сагыш човаар, эртем-билиг алырын херек байдалдарны тургузар, бот-тускайлаң чуртталгага ону белеткээр, ынчангаш ылап-ла дараазында чүүлдерин кылыр:

2.1.1 чаш кижиниң (уругларны) амы-тынын болгаш кадыкшылын камгалаар, кижизиг ат-алдарын хүндүлээр, ооң эргелерин болгаш эрге-ажыктарын күсседир болгаш камгалаар;

2.1.2 чаш кижиниң (уругларны) долу хайгааралын өй-шаанда, ооң хууда негелделеринге дүүштүр, хандыраар;

2.1.3 чаш кижиниң (уругларны) доктаамал тапсаризация эртерин хандыраар, херек диварында өй-шаанда эмчи шинчилгезинче чорудар, а ол ышкаш эмнээшкенин организастаар;

2.1.4 азыранды чаш кижиниң (уругларны) школа бетинин, эге болгаш ортумак өөредилгениң албан черлеринче кирир, хоойлунуң өске-даа доктаатканы хевирлеринге эртем-билиг чедип алырын организастаар, азыранды чаш кижиниң (уругларны) өөредилгезиниң шынарын болгаш кичээлдер үспейин турарын хайгаараар;

2.1.5 уруг хүлээп алган өг-бүлөгө азыранды чаш кижиниң (уругларны) реабилитация эртер, азырал болгаш ажаал-тежээл органы-биле кады ажылдап кылганы хууда программаны күсседир;

2.1.6 азыранды чаш кижиниң (уругларны) бодунуң төрөөн ада-иези-биле хууда ужуражырынга, бир эвес ол ооң хууда эрге-ажыктарынга, анаа сайзыралыга болгаш кижизидилгезинге удурланышкак эвес

болза, шаптык катпас;

2.1.7 азыранды чаш кижини (уругларны) азыраар, кижизидер болгаш өөредиринге багай байдалдар уруг азырал алган өг-бүлөде тургустуна берген дугайында азырал болгаш ажаал-тежээл органынга доп-дораан дыңнадыр.

2.2 Уруг азырал алган ада-иелер (ада, ие) кижизидилгеже ап алганы азыранды чаш кижиге (уругларга) хамаарыштыр азыракчы (ажаал-тежээлчи) кижиниң хүлээлгелерлиг болгаш эргелерлиг болур, уруг азырал алган ада-иелер (ада, ие) азыранды чаш кижиниң (уругларны) хоойлу езугаар төлээлери болур.

2.3 Уруг азырал алган ада-иелерниң (аданын, иениң) эргелерин азыранды чаш кижиниң (уругларны) эргелеринге болгаш эрге-ажыктарына удурланышкак болур кылдыр боттандырып болбас.

2.4 Уруг азырал алган ада-ие азыранды чаш кижини (уругларны) 23 харга чедир дорт кижизидер.

3. Азыранды чаш кижиниң (уругларны) эргелери

3.1 Чаш кижиге (уруглар) азырал алган өг-бүлөгө дараазында эргелерлиг болур:

3.1.1 уруг азырал алган ада-иениң (аданын, иениң) талазындан чаш кижиниң (уругларны) амы-тынын болгаш кадыкшылын камгалаар, кижизиг ат-алдарын хүндүлээр;

3.1.2 уруг азырал алган ада-ие-биле (ада-биле, ие-биле) кады чурттаар;

3.1.3 ооң эрге-ажыктарына хамааржып турар душкан-на айтырыгны шийирлеп турда, бодунуң бодалын илередир;

3.1.4 уруг азырал алган ада-иениң (аданын, иениң) чөпшээрели-биле бодунуң төрөөн ада-иези, төрөлдери-биле хууда ужуражылгаларны тудар. Маргылдаалыг таварылгаларда чаш кижиниң (уругларны) бодунуң төрөөн төрөлдери-биле аразында ужуражырының дүрүмүн Азырал болгаш ажаал-тежээл органы тодардыр;

3.1.5 уруг азырал алган ада-иелер (ада, ие) талазындан чидиг хажыдышкыннардан камгалал алыр. Азыранды чаш кижиниң (уругларны) эргелерин болгаш эрге-ажыктарын хажытканда, азыранды чаш кижини (уругларны) кижизидер, эртем-билигге чедирер талазы-биле хүлээлгелерин уруг азырал алган ада-иелер (ада, ие) күссөтпэн азы чедир күссөтпейн турда азы эргелеринге хамаарыштыр чидиг хажыдышкыннарын кылганда, уруг Азырал болгаш ажаал-тежээл органынче, а он дөрт хар чедер бергенде, судче камгалал дилеп бот-тускайлаң бижик кирир эргелиг болур.

4. Уруг азырал алган ада-иеге (адага, иеге) хамаарыштыр азырал болгаш ажаал-тежээл органының хүлээлгелери

4.1 Азырал болгаш ажаал-тежээл органы дараазында хүлээлгелерлиг болур:

4.1.1 уруг азырал алган өг-бүлөгө чаш кижиниң (уругларны) чурттаарыга болгаш кижизидилгезинге эки байдалдарны тургузарына деткимче бээр;

4.1.2 уруг азырал алган өг-бүлөгө херек дузаны, ооң иштинде психологтуг-педагогтуг дузаны, доп-дораан көргүзөр;

4.1.3 уругнуң эрге-ажыктарын болгаш (Уланчызы 6-гы арында).

(Төнчүзү. Эгези 4-5-ки арыннарда).

уруг азырап алган өг-бүлениң эрге-ажыктарын өөренип көрбүшаан, тургустунуп келир маргылдааларны көөр болгаш чаш кижиниң (уругларны) төрзөн төрөлдери-биле ужуражылгазының чурумун тодарадыр;

4.1.4 азыранды чаш кижини (уругларны) азыраар акшаларны өй-шаанда болгаш долу хемчээлге төлээр.

5. Талаларның харысалгазы

5.1 Уруг азырап алган ада-ие (ада, ие) азыранды чаш кижиниң (уругларны) мага-бот, психика болгаш арын-нүүр талазы-биле кадыкшылы болгаш сайзыралы дээш, бодунуң хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүседир болгаш акшаны сорулгалыг дүүштүр чарыыры дээш харысалгалыг болур.

5.2. Азырал болгаш ажаал-тежээл органы уруг азырап алган өг-бүлеге хамаарыштыр бодунуң хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүседир дээш, уруг азырап алган ада-иениң (аданын, иенин) күш-ажыл төлевири өй-шаанда болгаш долу хемчээлге төлээр дээш, тускай сорулгалыг акшаны төлээр дээш болгаш чингелделер-биле хандырылга дээш харысалгалыг болур.

5.3 Талаларның кайы-бирээзиниң бо керээге хамаарыштыр бодунуң хүлээлгелерин күүсетпээни азы чедир күүсетпээни таварылгада, өске тала бодунуң эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаар дээш, хоойлу-биле доктааткан чурум езугаар, судче хомудал кириер эргелиг болур.

6. Керээниң хуусаазы, керээни соксадырының үндезиннери болгаш ооң соонда болур салдарлары

6.1 Чаш кижини (уругларны) кижизидери-биле өг-бүлеге дамчыдар дугайында бо керээ аңаа ат салган үстүнде айыткан хүнден эгелеп чардынган болгаш

чаш кижиниң (уругларны) уруг азырап алган өг-бүлеге турар бүгү хуусаанын иштинде күштүг болур.

6.2 Чаш кижини (уругларны) кижизидери-биле өг-бүлеге дамчыдар дугайында керээ дараазында таварылгаларда хуусаа бетинде күш чок болдуртунган бооп болур:

6.2.1 уруг азырап алган ада-иениң (аданын, иенин) идепкейи-биле мындыг чөптүг чылдагааннар барда: аараанда, өг-бүле азы эт-хөреңги байдалы өскерилгенде, чаш кижини (уруглар-биле) аразында билчишкин чокта, өскелер-биле уругларны аразында чөрүлдээлиг хамаарылгалар барда, бир болза

6.2.2. азырал болгаш ажаал-тежээл органының идепкейи-биле дараазында таварылгаларда: уруг азырап алган өг-бүледе чаш кижиниң (уругларны) чурттаарына, кижизиттинеринге, эртем-билиг чедип алырына таарымча чок байдалдар тургустунганда, азыранды чаш кижини (уругларны) төрзөн ада-иезинге дамчытканда азы азырап аларганда.

6.3. Керээни хуусаа бетинде күш чок болдурганының түңнелинде тургустунуп келир эт-хөреңги болгаш саң-хөө айтырыгларын талаларның чөпшээржилгези-биле шийтпирлээр, а маргылдаа тургустунуп келген таварылгада, хоойлу-биле доктааткан чурум езугаар, судка шийтпирлээр.

7. Түңнел дүрүмнөр

7.1 Бо керээге душкан-на өскерилгелер болгаш немелделер, бир эвес олар бижимел хевирге кылдынган, ийи талалар ат салган болгаш РФ-тиң өг-бүле Кодекзинге, Уруг азырап алган өг-бүлениң дугайында дүрүмге, РФ-тиң болгаш ТР-ниң өске-даа хоойлужудулга актыларына, тус чер бот-башкарылга органының шийтпиринге хамаарыштыр хажыдыышкын чок болза, күштүг болур.

7.2 Керээ ийи хоолгалыг кылдыр кылдынган, оларның кайызы-даа дөмей чаңгыс аай юридиктиг күштүг болуп турар.

8. Талаларның реквизииттери болгаш салдынган хол үжүктери

Form with fields for 'Азырал болгаш ажаал-тежээл органы' and 'Уруг азырап алган ада-иелер (ада, ие)'. Includes fields for name, address, passport details, and date.

2007 чылдың май 30-де №195 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузунга 2 капсырылга

Уруг азырап алган кижизидикчининиң-ада-иениң ШЫНЗЫЛГАЗЫ

Form for 'Уруг азырап алган кижизидикчининиң-ада-иениң ШЫНЗЫЛГАЗЫ'. Includes fields for name, address, and date.

«Нотариат дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнге өскерилге кириериниң дугайында Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың май 30-де хчлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июнь 7-де ччлдцг деп көргөн

1 чүүл 1994 чылдың ноябрь 2-де №149 «Нотариат дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнге («Тувинская правда», 1995 чылдың январь 1; 1996 чылдың

июль 10; 1998 чылдың октябрь 10; 2001 чылдың май 8, май 17, июнь 19; 2004 чылдың апрель 12, декабрь 31; 2006 чылдың апрель 20) дараазында уткалыг бешик абзацты немевшаан, өскерилге кириер:

«-олар чогуур дугуржулганы азы оон өске чогуур нотариалдыг чорудулганы кылганын нотариалдыг шынзйткан таварылгада, 1997 чылдың июль 21-де №122-ФХ «Шимчевес эт-хөреңгиге болгаш ооң-биле дугуржулгаларга эргеге күрүне бүртүкелиниң дугайында» Федералдыг хоойлуда доктааттынган чурум езугаар шимчевес эт-хөреңгиге база ооң-биле дугуржулга кылыр эргеге күрүне бүртүкелин чорудуп турар органга ындыг күрүне бүртүкелин кылырына шимчевес эт-хөреңгиге болгаш ооң-биле дугуржулга кылыр эргеге күрүне бүртүкелиниң дугайында билдиришкенин

кириер, а ол ышкаш ындыг күрүне бүртүкелни чорударына сонургалдыг кижилерге дамчыдары-биле эргеге күрүне бүртүкелиниң дугайында шынзыдылганы болгаш (азы) өске-даа документини алыр.»

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол

Кызыл хоорай №197 УХ-II 2007 чылдың июнь 18.

«Тыва Республикага хөөржүдериниң болгаш хөөржүдүлге херээниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың май 16-да хчлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июнь 7-де ччлдцг деп көргөн

1 чүүл

2000 чылдың август 16-да № 543 «Тыва Республикага хөөржүдериниң болгаш хөөржүдүлге херээниң дугайында» («Тувинская правда», 2000 чылдың сентябрь 26-да; 2001 чылдың январь 6-да; «Шын», 2000 чылдың декабрь 21-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 4 чүүлде «ажыл-агыйның» деп сөстүң соонга «болгаш чурттакчылыг черлерниң» деп сөстөрни немээр.

2) 7 чүүлдүң ийиги абзазында «бижимел» деп сөстүң соонга «азы херечилер турда аас-биле хевирге» деп сөстөрни, «илеридир» деп сөстүң мурнунга «күзелин» деп сөстү немээр;

3) 9 чүүлде «сөөгүн» деп сөстүң соонга «азы хүлүн» деп сөстөрни немээр, «Тыва Республиканың» деп сөстөрни «Россия Федерациязының» деп сөстөр-биле, «бо Хоойлу-биле» деп сөстөрни «Хөөржүдериниң болгаш хөөржүдүлге херээниң дугайында» Федералдыг хоойлу-биле» деп сөстөр-биле солуур.

4) 10 чүүлдүң ийиги абзазында «халаска долдурар болгаш» деп сөстөрни ап кааптар;

5) 12 чүүлде: а) 1 кезээниң 3 пунктузунда «кедирери» деп сөстү ап кааптар;

б) 2 кезээнде «1 пунктуда» деп сөстөрни «1 кезээнде» деп сөстөр-биле солуур;

в) 3 кезээнде «Тыва Республика талазы-биле» деп сөстөрниң соонга «, а ол ышкаш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары-биле» деп сөстөрни немээр, «хөөржүдүлге херээниң» деп сөстөрниң соонга «он хонук хуусаада» деп сөстөрни немээр;

б) 13 чүүлде: а) адында «иштики херектер» деп сөстөрниң соонга «Күрүнениң өртке удур албанының, наркотиктиг чепсек-херекселдер болгаш психотроптук бүдүмелдер садып сайгарганы дээш контроль чорудар органнарының, кеземче-күүселде системазының эргелелдериниң болгаш органнарының ажилдакчыларының» деп сөстөрни немээр, «федералдыг хоойлужудулга-биле» деп сөстөрни «Хөөржүдериниң болгаш хөөржүдүлге херээниң дугайында» Федералдыг хоойлу-биле», өске-даа федералдыг хоойлулар-биле болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле» деп сөстөр-биле солуур;

б) сөзүглелинде «иштики херектер,» деп сөстөрниң соонга «Күрүнениң өртке удур албанының, наркотиктиг чепсек-херекселдер болгаш психотроптук бүдүмелдер садып сайгарганы дээш контроль чорудар органнарының, кеземче, күүселде системазының эргелелдериниң болгаш органнарының ажилдакчыларының,» деп сөстөрни немээр, «федералдыг хоойлужудулга-биле» деп сөстөрни «Хөөржүдериниң болгаш хөөржүдүлге херээниң дугайында» Федералдыг хоойлулар-биле болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле» деп сөстөр-биле солуур;

7) 18 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижир: «18 чүүл. Хөөржүдүлге херээниң айтырыгларының талазы-биле ажаал-тежээлдер (хайгаараар) чөвүлелдери Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарына болгаш тус чер бот-башкарылга органнарына хөөржүдүлге херээниң талазы-биле ажил-чорудулга дээш хөй-ниитиниң контролон боттандыры-биле хөөржүдүлге херээниң айтырыгларының талазы-биле ажаал-тежээл (хайгаарал) чорудар чөвүлелдерни тургузуп болур. Хөөржүдүлге херээниң айтырыгларының талазы-биле ажаал-тежээлдер (хайгааралдар) чөвүлелдерин тургуза-

рының чурумун болгаш бүрүн эргелерин Тыва Республиканың Чазаа болгаш тус черлерниң бот-башкарылга органнары тодарадып тургузар.»

8) 22 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижир:

«22 чүүл. Орнукушудар черлерни тургузарының талазы-биле саналдар

1.Орнукушударының чер тургузулгаларының талазы-биле саналдарны:

1) Федералдыг шеригниң тураскаал чевеглерин тургузары-биле орнукушудар черни тургузарын сүмелеп турар девискээрге Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары-биле кады Россия Федерациязының Чазаа:

2) хөй-ниитиниң хөөрлеринге шериг участоктарының шериг чевеглерин тургузары-биле шериг албаны, иштики херектер органнарында албан, наркотиктиг чепсек-херекселдер болгаш психотроптук бүдүмелдер садып сайгарганы дээш контроль талазы-биле органнарда, кеземче-күүселде системазының эргелелдеринде болгаш органнарында Күрүнениң өртке удур албанында, ямылар болгаш күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнары;

3) шажын-чүдүлгениң чевеглерин тургузары-биле уставында хөөрлерге шажын езулалдарын боттандырыры көрдүнүп турар массалыг шажын-чүдүлге катты-жыышкынынары;

4) көдээ суурларда чурттап турар, бир эвес ол муниципалдыг тургузунуң уставында көрдүнгөн болза, хамаатыларының чыыштары кириер.

2.Федералдыг шеригниң тураскаал чевеглерин тургузарының дугайында шийтпирни Россия Федерациязының Президенти хүлээп алыр.

Орнукушударының өске-даа черлерин тургузарының дугайында шийтпирни, ол черлерни тургузуп турар девискээрлерге, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы азы тус черниң бот-башкарылга органы хүлээп алыр.

Орнукушудар черлер дараазында бооп болур:

Хамаарылгалыының талазы-биле күрүнениң, муниципалдыг;

Чаңчылыының талазы-биле хөй-ниитиниң, шажын-чүдүлге, шериг;

Культура болгаш төөгүлүг уjur-утказының талазы-биле төөгү-тураскаал.»

9) 23 чүүлдүң 1 кезээнде «экологтук болгаш санитар-гигиеналыг экспертизаның үндүргени эки түңнели барда кожуунуң (хоорайның) сайзыралының чингине планы-биле дүүштүр» деп сөстөрни «гидрологтук характеристикаларын, тус черниң рельевиниң онзагай талаларын, грунтуларның тургузуун, долгандыр бойдус хүрээлелинге экологтук салдарны чөпшээржилгелиг кызыгаарларын өөренип көрүп тургаш, хоорайның азы өске-даа чурттакчылыг черниң тудуг тудар дүрүмнери-биле, а ол ышкаш санитарлыг дүрүмнерге болгаш нормаларга дүүштүр хөөржүдүлге кылыр черниң тодаргай эвес үр хуусаада турарын хандыраар уjurлуг» деп сөстөр-биле солуур.

10) 24 чүүлдүң 3 кезээнде «3 пункту-биле» деп сөстөрни «3 кезээ-биле» деп сөстөр-биле солуур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан соонда, 10 хонук эрткенде, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай №131 УХ-II 2007 чылдың июнь 18

ПАМИР ШЫПШЫЫНДА ТЫВА ХЕРЭЭЖЕН

Эрткен чылын Тываның амыдыралыга ол үезинде улуг-ла эскертинмейн барган, кедизинде барып, төөгүге артып каар бир онзагай болушкун болган. Тыва күрүнениң төөгүзүнде тыва кижилерден бир-ле дугаарында Маадыр-оол Ховалыг, Мergen Кончук, Мариана Сүрүнчүп, оларның-биле кады Кызылдан Мачук Домочаков, Абакандан Алексей Федосенко бөмбүрзектиң кайы-даа чүгүндө чок дээр альпинистерниң четкеш алдар кылдыр санаары Памир дагларының Ленин Шыпшыыныче үнгеш келгеннер. Ленин Шыпшыы далай деңгелинде 7134 метр бедик. Оон бедии Тилелге Шыпшыы – 7436, а эң бедии Коммунизм Шыпшыы 7495 метр. Беш каът бажындан бедик черже үнүп көрбээн кижиге Чер биле Дээрниң тудушкаанга четкеш келген кижиде деп мундаа катап тайылбырлаарга, демей-ле угаанынга четпес.

Часкаар чайын Ховалыг Маадыр-оолга автобус доктаар черге душ болуп ужуражы берген мен. Памир дагларыныче канчаар үнүп чораанын, күжүн камнап, канчаар ирбээлеп кылаштарын, соокка челбине бээр болза, кандыг коргунчу айыыл-халап кижини манал чыдарын көргүзүп тургаш, бир шак хире тайылбырлап келген. Мээң бир элдесинип, магадап, харын-даа чоргаарланган чүвем бистин альпинистеривистин орук ара чолаачыларның ап чорууру аптечказын садып, рюкзакынга кызыдып алгаш Чер, Дээрниң шапшыылгазыныче дап бергени

болган. Памирге чеде бээрге, иштики-даштыкыдан келген альпинистер бажын ажыг, бир бөлүк кижиле тускай белеткеп каан эртем-билиглиг эмчилиг, ол эмчизи эм-таң, янзы-бүрү болбаазын эмнелге херекселдери-биле джинге чедир чепсегленген болур чүве-дир. Хүннүң-даңның-на кады чоруур; альпинистериниң ханының базышкынын, эддиниң изиг-соогун, тыныжын бирден бирээ чокка хынап, бичии өскерлирге-ле, удур эмнеп чоруур. Бедээн тудумна кижиниң организми сулараар, анаа бо кылаштап чоруур черивиске херекке албазывыс, чамдыкта харын-даа эскербейн эрттириптеривис ангины джиривис, боосттаа челбине бээр болза, ола, чаңгыс хонар, баш-мээже, өкпеже тараан соонда, алдырбайн баар. Маадыр-оол Красноярскиде үндүрүп чыдар номунун даштында каасталга кылдыр тырттырып каан өңнүг чуруктар көргүзүп турду. Аксы-мырны амыргамоос аксы ышкаш, коргунчу дош кооргалдар бар. Чаңгыс соора бээр болза – ол-ла, ол дош кооргалдың дүвүнче караш дээр, оон сени кым-даа уштуп ап шыдавас, аңаа мөңгези-биле чыдар сен. «Эңне берге чүве, ынчаар чыдып калган кижилерни көөрү. Мен база маңаа мынчаар чыдып каап болур-ла-дыр мен деп чүвени бодал кээрге, кижиниң сөөгү чештинер» деп, Маадыр-оол Бартыштаанович чугаалаар болган. Мын-

дыг коргунчу черже чолаачыларның «аптечка» джигери, баштайгы дуза чедиреринге безин кижиде чигинер, каш борбак эмниг халчыгаш колдуктап алгаш үнүп бар чыдар, кайгамчык чуду-кара, чүрек чок амытаннар аа!

Дөгээ даандан бедик черже үнүп көрбээн кижиге, амы-тынын артынга каай-каай, меңгилер шыпкан бедиктерже чүткүр кижилерниң иттирин тайылбырлаары берге. Каш чылда чоор, Кудажы, Черлиг-оол, Косарьков суглар Мөңгүн Хайыраканың Ширээ тайгазының кырынга олурган бис. Оон безин дөвүн Ак-Оюкта «УАЗ» машиналарны көөрге, хөй серенги сугар улуг от хааржаа ышкаш, кижилер шыырак мөгениң салаалары ыш-каш чүвелер аппаар чораан. Косарьков дөвүн кижилерни көрүп олуруп-олуруп:

— Моон көөрге, дөвүн кижилерниң азарганчыг, кээргенчиг деп чүвенин көрөм. «Бойдустан хааны мен!» деп, адаң-на бажы сен дээш, дүкпүрүвүтсээзи кээрдир...» — дээнин таан утпас мен. Кижиде Ие-Бойдустан кайы хире сүр-күчүлүүн, аңаа деңгээрге, кижиде бодунун кайы хире ылбай-багын, бодунун ол хире ылбай-багын амы-тынын артынга каап чорааш, ажып эрттип чоруурун чүгле мындыг үелерде медеп биле бээри чадавас...

Тывада эң-не бедик чер Мөңгүн-Тайга — 3976 метр. Тыва кижилерден эң-не баштай Кыргыз

Шөмбүл Мөңгүн-Хайыраканың бажынга четкен. Ховалыг Маадыр-оол, Мergen Кончук, Мариана Сүрүнчүп Мөңгүн-Тайга бажыныче чеди катап үнген! Маадыр-оол биле Мergen-даа ашактар ындыг-ла ыйнаан, бо-ла Мариана Кызыл-ооловна деп башкыны черле магадап ханмас мен! Волейбол, баскетбол ойнаар, чада чарышка ол алдырар-четтирер чүвези чок. Ийи-Талга калган башкы Екатерина Саая-биле кады төрөөн уг-башкылар-биле демей эдержи, ында-хаая шүлүктөр-даа бижип чорду. Ол-ла Ийи-Талга тургаш «Республика кадыны» болду, Омскиже ийи катап киргеш, бир удаа мөңгүн, бир удаа хүлер медаль чаалап эккелди. Моолче үш чылдыг керээ-биле ажылдап киргеш, орта сагынмайн-дыр мен, «Моолдун алдарлыг башкызы» дээр болду бе, аттыг келди. Үш ажы-төлүн азыравышаан, ол-ла хамык ажыл-херекке та, канчал четтигип чоруур башкы, кижиде кайгаар.

Тыва чериниң, тыва чонунун ат-алдарын бодааш, дедир тынныг эп кээри безин билдинмес Чер, Дээрниң шапшыылгазыныче амы-тынын артынга калгаш үнгеш кээр Ие Херээжен кижиниң езулуг-ла маадырлыг чоруун бистин чедир үнелевейн барганывис таан чөгенчиг. Оон орунуга шүүлген мөгелерни чылдын-на машина-балгат-биле бажын ажыр шаңнап-ла турар-дыр бис. Ол база чөптүг болбайн аан, ынчалза-даа октаткан

мөгө тоол шагда ышкаш, тос каът тамыже кирип шаптырыптар эвес, довураан кактанып алгаш, кылаштап чоруй-ла баар ыйнаан. А ол Памир дагларынга чаңгыс таяр-ла болза, тостан тозан каът дош тамы адаанга мөңгө чыдып каап болур эвес чүве бе?.. Ынчангаш орай-даа болза, эр улус аразынга кара чааскаан Тывадан бир дугаарында Памир дааның шыпшыыныче үнген Мариана Кызыл-ооловна Сүрүнчүпты Чазак деңгелинге шаңнап-мактаан болза деп күзелим бар. Чоп Европага, делегейге чемпионнаан оолдарга бажың-бадгадын-даа болза шаңналга берген, машина-балгадын-даа болза, шаңналга берген турар боор чүвөл?! Мариана Сүрүнчүптың кымдан артык тура-соруктуг болганы канчал черле чогууру-биле үнелеттинмес болду...

PS: «Аргументы и факты» солунунун сөөлгү үндүрүлгезинде «50 эң билдингир Маадырлар» деп эгелиг чүлүдү парлаан. Ында Александр Невский, Юрий Гагарин, Зоя Космодемьянская, Паша Ангелина, Дон Кихот, Че Геваре, Андрей Сахаров дээр ышкаш тоол-домак болу берген Маадырларның аразында Эвересттиң кырыныче бир дугаар үнген совет альпинистер Владимир Бельбердинниң, Эдуард Мысловскийниң аттары база кирген. А бис... бис шимзэн чок-ла-дыр бис.

Алексей БЕГЗИН-ООЛ,
журналист.

ХООЙЛУ КҮШТҮГ БОЛУП КИРГЕН

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы бо чылдың июнь 18-те «Тыва Республиканың девискээринге адааның оюннар организастаарының болгаш эрттирериниң талазы-биле ажыл-чорудулганы хоруур дугайында» республиканың Хоойлузунга ат салганын дыңнаткан болгай бис. Ол Хоойлуга дүүштүр 2007 чылдың июль 1-ден эгелеп, республикага ойнаар ажыл-чорудулганың бүгү хевирлерин соксадыр ужурулуг.

Республиканың Чазаның баштыңы хүлээп алган Хоойлунун утказын тайылбырлап тура, ойнаар бизнес Тывага кончук багай салдарны чедиргенин, амыдыралы чединмес өг-бүлелерниң бюджетиниң сөөлгү акша-көпөөн чарыгдап, оларның чуртталгазының деңгелин улам кудулатканын, чурттакчы чонун, ылаңгыя аныктарны кижизидилгезинге багай уржуктуг болганын, ниитилелге аар кем-херек үүлгедиринге салдарлың демдеглээр. «Хоойлу күш кирип, ойнаар бизнести хораан соонда республиканың бюджетиде элзэн түнүг хөрөңгини чедир албас, биске ол эвес, тыва ниитилелге моральдыг климат, сагыш-сеткил, мөзү-шынар талазы эң чугула болуп турар» деп Шолбан Валерьевич чугаалаан.

Ойнаар бизнестен чыл бүрүдө 42,4 млн. рубльдиң орулгасы кирип турар. Ойнаар черлерни хагган соонда республиканың каттышкан

бюджеди 21,6 млн. рубльди чидерер. Республикада шупту бүрүткеткен 1306 ойнаар автоматтар болгаш 102 ойнаар албан черлери бар, олар колдуунда мурнунда садыг болгаш хөй-ниитиниң чеменилге черлери турган бажыңнарда турар. Оларның хөй нуруузу Кызылда мөөңнеттинген—1118 автоматтар, 71 ойнаар албан черлери бар. Бо бизнесте албан сан-чурар

Рейд

гайлары-биле алырга 261 кижиде хаара туттунган. Бо санны эвээжеткен хевирлиг, беш кижиде ийи ойнаар албан черинге канчал ажылдап шыдаар боор. Ойнаар автоматтар колдуунда ажылдакчыларны чогуур документилерни долбурбайн, ажылга хүлээп ап турган.

Тыва Республиканың Биче сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелиниң ажылдакчылары рейдини чорудуп тургаш, ойнаар бизнес бүдүрүлгелериниң хаар ай, хүнүн, оларның ээлеринге баш бурунгаар дыңнадып, сагындырып турган.

Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң чогуур салбыры июнь 30-де дүне хоорайның ойнаар автоматтар точкаларын кезип көөрге, автомат залдарының колдуу ойнаарын 24.00 шакка чедир соксаткан болган, чамдык ойнаар автоматтарның ээлеринге

Хоойлуну күүседир негелделерни олар кылганнар. Хоойлунун күүселдезин хынаары-биле тургускан рейд бригадызы июль 1-де, воскресеньде хоорай чагыргазының, үндүрүг инспекциязының, Биче сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдин төлээлери-биле кады ойнаар автоматтарның Хоойлуну күүседип турарын хынап чораан.

Хынап чорааннарның чугаазы-биле алырга, «Зеленый полукай» деп ат азып каан ойнаар клубтарны ээзи эң-не дыңнангыр болган. Хөлезилеп алган бажыңнарын хостаары-биле эртенден эгелээш, ойнаар автоматтарын чаңгыс черже көжүрерин организастаан. Оон өске ойнаар автоматтарның хөй нуруузу хынакчылар келиринге чедир ажылдаарын соксаткан. Ынчалза-даа «Мөңгүлек» гостиницазында турар «Леон» ойнаар клубтун залында ойнап турар кижилер чок-даа болза, автоматтар белен ажылдап турган, мону барымдаалааш, үндүрүг албанының ажылдакчызы протоколду тургускан.

Амгы үеде хыналданың түнелин үндүрүп, моон сонгаар ажылдаарының планын дугуржуп турар. Хынакчылар ниитизи-биле Хоойлу чүгле саазында эвес, амыдыралда күштүг болуп кирген деп санаан.

Юрий БУДУК-ООЛ.

Өрттен артпас

ХАЖЫДЫШКЫННЫ ДҮРГЕН ЭДЕР

Кызыл хоорайның күрүнениң өрт хайгаараар килдизи найысылалдың өөредилге албан черлери өрт айылын болдурбазының негелделерин кайы хире күүседип турарын чоокта чаа хынаан. Ниитизи-биле 38 объектиге баргаш, өрттүн айыыл чок чоруун хандыраар дээш кандыг хемчеглерни ап турарын көргөн. Хыналданың түнелинде өрттүн айыыл чок чоруунун негелделерин күүсетпейн турарының четпестерин иле-

реткен. Чижээлээрге, кижилерни албан черинден дүрген үндүрер эжиктери шоочалыг, электри удазыннар эргижирээр, өрт автоматиказының системазы чок ийикпе, азы үрелик болгаш оон-даа өске чүүлдер четпес.

Өөредилге албан черлериниң башкыларының болгаш студентилериниң, өөреникчилериниң өрттүн айыыл чок чоруунун дүрүмненин кайы хире билдирин хынап, айтырылганы салган. Бо талазы-

биле оларның билин кошкак болган.

Моон алгаш көөрге, Кызыл хоорайның өөредилге албан черлери өрттүн айыыл чок чоруун хандыраар дээш ап турар хемчеглери кошкак, ону барымдаалап көргөш, четпестерни, хажыдышкыннарны дүрген эдер даалгаларны, сүмелерни берген.

А.ЧЕРЕПАНОВ,
Кызыл хоорайның өрт хайгаараалының талазы-биле күрүне инспектору.

«Востокта» - чүгле тиилелгелер

ЧИГДЕН-ДАРГА

• Кара-Тал суурнун 75 чылынга

(Уланчызы. Эгези №73 (17402) «Шында»)

— Баштай тыва үжүк-бижик чогааттынмаан турда, он хар четпейн тургаш, Эйлиг-Хем чурттуг бир башкымның ачызында эрги моол бижикти бичии номчуп, бижиптер кылдыр өөренип алган турдум. Ынчангаш-ла боор оң, 1929 чылда чоор бе, уткан-дыр мен, баштайгы тыва алфавитти Чадаананың Үстүү-Хүрээзиниң бир улуг лама башкызы чогаадырар орта, ону хала чокка шингээди апкан мен ийин. Ол үеде Ортаа-Хем улунунуң аразынга «бичии башкы» деп атка-даа чединген турдум. Тываның нам, чазааның бижик билбес чорукту узуткаар дугайында ТАР үезинде үндүрүп турган доктаал-саавырларын төрөл-бөлүк аалдар аразынга тайылбырлап, кожа-хелбээ чурттап чораан акыларымны, угбаларымны болгаш бодум-биле чагыт эш-өөрлеримни «а» деп үжүктен эгелээш, еске-даа санчурагайларны адап, бижип турар кылдыр бодумнуң шаам-биле өөредип чордум. Ынчангаш, 1930 чылдың ортаа үези-ле боор ол, ам мырыңай латинчиктен тыва бижик тыптып келчип. Ол алфавиттин үжүктери-биле парлал бижээн бичии-бичии номчугаштарны, солунсеткүүлдерни кандыг-даа бергедээшкн чокка кыйгырып номчуттар турдум. Ынчангаштың-на боор деп бодаар мен, төрөөн Ортаа-Хемимниң араттары мени боттарының 10 дугаарлыг арбанның даргазынга томуйлап каан мындыг чүве. Ынчан чаа-ла 15 харлыг оолчук мен. Мындыг янзылыг арат-чонум баштаар, дарга деп атты назынымда эдилээр, дыңнаар чолдуг болган кижини мен ийин, огулум — деп, төөгүлевишаан, мээң база бир тываларның езу-чаңчылдарын, ада-өгбелерниң ат-алдарын бужартадып чоруур саваажок кижилерге хамаарыштыр, башдырлай» аарак айтырган дилээмге база харыялады:

— Силерниң ол совет өг-бүлени быжыглаар, кады чурттаан эжин хүндүлээр, ажы-төлүнүң, өске кижилерниң мурнунга арын-нүүрүн, оларның боттарының эш-өөрүнүң аразынга ат-алдарын бодаар дугайында чарт бодалдарыңарга бүрүнү-биле каттыжар мен. Тываларның шаг-төгүдөн бээр сагып келгени езу-чаңчылдарын езугаар алырга, хөй кадайлыг болур чорук дугайында хоюлуу-дүрүм-даа чок деп билер мен. Чаңгыс-ла чүүлду угаадып сагындырар бодалым бар. Кижиниң кижини болуп хевирлеттинеринге өг-бүлениң салдары кончуг улуг боор чүве. Эки улустуң ажы-төлү эки кижилер болур дээр. Эрткен-даа, амгы-даа үеде улус огулум, кызын ажалгыр, кежээ, топтуг-томааның кижилерниң ажы-төлү-биле өг-бүле тутсун деп бодаар болгай. Бистиң үевиште аныяктарың чаш, бичин турда-ла кудалап каар турду. Ынчаар өгүлп каан уруглар чарлып, өскээр башкарнып чоруй баар таварылгалар турбаан. Ийи өг-бүлелиг болуру дээрге-ле, ийи-чаңгыс кижилерниң чараш эвес мөзү-бүдүжү, мораль

«Шын» солунну дамчыштыр

Бистиң ынак ачавыс, кырган-ачавыс Чаш-оол Монгушевич АРАНДОЛДУ сөөлгү орукче үдээринге үнелеп четпес материалдыг болгаш моралдыг дузаны чедирген РФ-тиң Үндүрүглер болгаш чылдалар инспекциязының Тыва Республика талазы-биле эргелинин ажалдакчыларының коллективинге, төрөлдеривиске болгаш чоок кижилеривиске сеткиливис ханызындан четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгейип, бүгү-ле чүүлдерге ындыг чымчак сеткилдиг болурун күзедивис.

Уруу, күдээзи, уйнуктары

лур бир ойнакчы кыс оюн үезинде будунга аар кемдээшкн алырга, ону дүрген эмчи дузанының чери эмнелге черинче спорт шөлүндене дарый алгаш чоруур ужурга таварышты.

Бо оюн 3:1 сан-биле «ТывКУ-2» команданың тиилелгези-биле доозулган. Ылангыя шитпирлиг дөрткү партияны олар 30:28 саннар-биле доосканы, демиселдин кайы хире чидиг болуп турганын херечилеп турган.

Херээженнер аразынга 1-ги болгаш 2-ги черлер дээш оюнга «ТывКУ-1» биле «Восток» командалары ужурашкан. Бо дээрге, «хоочун» удурланыкчылар болгай. Эрткен чылын кубок дээш эрткен маргылдаага ТывКУнун херээженнер командасы тиилекчи болуп үнген. Ойнакчы кыстар чедишкенин бо чылын катаптап шыдаар ирги бе деп айтырыг көрүкчүлери, ылангыя команданың аарыкчыларын, сонуургадып турганы чугаажок. Ынчалза-даа хомуданчыг чүве — студент кыстар бо удаа 3:1 санга уттурупканнар. Шак ынчалдыр «Восток» команданың кыстары ТывКУ-нун командасындан эрткен чылгы аштырышкынының «өжээнин» бо чылын негеп алган.

Херээжен командалардан «Восток» - 2007 чылда республика чемпиону! Бо-ла команданың оолдары база республиканың бо чылгы чемпионнары болганнар. Түңнел оюнда «Восток» биле база-ла «ТывКУ-1» команда ужурашкан. Бо удаа чүгле оолдар ойнап турган. «Востоктуң» ойнакчылары студентилерни 3:0 санга удуп алдылар. Шак ынчалдыр эрткен чылын кайызынга-даа ийиги черлерни ээлээн «Востоктуң» эр-херээжен командалары 2007 чылда республика чемпионнары болганнар. Эр командалар аразынга үшкү

черни ТР-ниң бирги Президентизиниң кубогунун эрткен чылгы эдилекчизи — Чеди-Хөлдүн командасы Кызылдың башкы колледжиниң командасын 3:1 санга уткаш, ээлээш.

Чемпионаттың тиилекчи командаларының кежигүн бүрүзүнге база тренерлерге тус-тузунда 1000 долларларны, кубоктарны, өртектиг белектерни, медальдарны болгаш дипломнарны тывысқан.

Ийиги болгаш үшкү черлерни ээлээн командаларга долларлар чок дээрден башка, база-ла өртектиг белектерни, медальдарны болгаш дипломнарны тывысқан.

Бо чылгы чемпионаттың эң эки ойнакчылары Людмила Ооржак (ТывКУ-1), Алена Бавыл (ТывКУ-2), Чодураа Хомушу (эмчи училищези), Виктор Найдан-оол (Чеди-Хөл), Владислав Монгуш (башкы колледжи), Алик Агбан («Восток»), эң эки халдакчызы Виктория Монгуш («Восток»), эң аныяк ойнакчылары Айлана Сарылар (эмчи училищези) болгаш Саян Салчак (Тожу) болган. Бо ойнакчыларга база чемпионаттың тускай шаңналдарын тывысқан.

Маргылдааның кубоктарын мөңгө кадагылалга Чеди-Хөлдүн эр ойнакчылар командасынга болгаш херээженнерниң «ТывКУ-1» командага (кубоктун б дакпыр эдилекчизи!) тывысқан. Бо чылгы республика чемпионнары — эр болгаш херээжен ойнакчыларының «Восток» командалары Россияның бо чылгы чемпионнарына киржир. ТР-ниң Хол бөмбүүнүң федерациязының даргазы Василий Оюн келир чылгы чемпионаттың шаңналдыг черлеринче кирген команда ларның ойнакчы бүрүзүнге тустузуңда 1000, 500 болгаш 300 долларларны тыпсырын аазан. Юрий КӨК-ООЛ.

Элээдилер бут бөмбүүн ойнааннар

1991-1992 чылдарда төрүттүнген элээди оолдар аразында бут бөмбүүнге республиканың бирги чери дээш маргылдаа Тываның 5 чылы аттыг стадионга июнь 27-ден эгелээш, июль 1-де доозулган. Аңаа Өвүр, Бай-Тайга, Бии-Хем кожууннардан, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайлардан ниитизи-биле 8 команда киришкен.

Бо чылгы маргылдаага бирги черни Кызылдың №15 лицейиниң оолдарының «Кызыл-2» команда-

зы ээлээш, кубок, кижини бүрүзү 250 доллар, алдын медальдар болгаш дипломнар-биле шаңнаткан. Ийиги

болгаш үшкү черлерни Ак-Довурак хоорайның база «Кызыл-1» командалар аразында үлешкен. Оларга дипломнар, медальдардан аңгыда, бут бөмбүү ойнаар спортчу хептерни шаңнал кылдыр тывысқан.

Маргылдаага эки ойнаан оолдарга тускай шаңналдарны база тывысқан.

Бистиң корр.

ЧИТКЕНИНИ БАРЫМДААЛААШ...

Кызыл кожуунун Баян-Кол ортумак школазының 2005 чылда Сайын Валентинович ЧАМЗЫРЫННЫҢ адынга тывысканы В сериялыг 0493403 дугаарлыг аттестаданың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Кызыл кожуунун Баян-Кол ортумак школазының 2005 чылда Салбак Сергеевна ДОКУЙНУҢ адынга тывысканы В сериялыг 0493343 дугаарлыг аттестаданың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Сүт-Хөл кожуунун Бора-Тайга ортумак школазының 2001 чылда Айкыз Оюевна ШОЙДАННЫҢ адынга тывысканы А сериялыг 7301487 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Үш өрээлдиг бажыңны садып тур мен.

Чанында черлиг, суглуг, документилери белен, өске кижини дамчыштыр харылзашпас.

Тел. 8-913-349-32-57;

8-905-920-15-38;

6-21-06.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый, үлөтпүр килдистер — 2-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8258. Чагыг 76.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЬЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле дамчыдылга Ортаагы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелиги «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккөн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шеткинниң-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшлейн барып болур. Айытылган саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыялаар.